

Korunma İhtiyacı Olan Çocukların Rehabilitasyonunda Din Eğitiminin Rolü

The Role of Religious Education in Rehabilitation of Children in Need of Protection

- Yasemin DAVARCI^a,
- Zeki Salih ZENGİN^b

^aFelsefe ve Din Bilimleri AD,
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
^bFelsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi,
Ankara, TÜRKİYE

Received: 07.10.2018

Received in revised form: 11.11.2018

Accepted: 12.11.2018

Available online: 26.06.2019

Correspondence:

Yasemin DAVARCI
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Felsefe ve Din Bilimleri AD,
Ankara, TÜRKİYE
yasemindavarci@yahoo.com

ÖZ Çeşitli nedenlerle bir ailesi olmayan, ailesinden ayrılmak zorunda kalan, öz ailesi yanında yetişme imkânına sahip olamayan ve bakıma muhtaç olan çocukların, koruma altına alınarak topluma kazandırılmaları, toplumların geleceği açısından hayati bir öneme sahiptir. Bu kapsamda nitelikli bir din eğitiminin korunma ihtiyacı olan çocukların rehabilitasyon süreçlerine ve topluma kazandırılmalarına katkı sunacağı öngörülmüştür. Araştırmamızın temel problemi, korunma ihtiyacı olan çocukların rehabilitasyonunda din eğitiminin rolünün tespit edilmesidir. Araştırmada, korunma ihtiyacı olan çocuklar kimlerdir? Korunma ihtiyacı olan çocukların davranış özellikleri ve ihtiyaçları nelerdir? Korunma ihtiyacı olan çocukların bakımları nasıl sağlanmaktadır? Bireylerin dinî inançları ruh sağlıklarını ve rehabilitasyon süreçlerini nasıl etkilemektedir? Dinî inancın ruh sağlığına yönelik olumlu etkilerinden yararlanarak örgün din eğitimi programına ek olarak planlanacak yaygın din eğitimi kapsamında özelleştirilmiş bir din eğitimi programı korunma ihtiyacı olan çocukların rehabilitasyon sürecine nasıl bir katkı sunabilir? Sorularına cevaplar aranmıştır. Teorik olarak planlanan, nitel araştırma yöntemi kapsamında literatür taraması ve doküman incelemesi tekniklerinin kullanıldığı bu araştırmada hukuki mevzuat ve literatürdeki mevcut çalışmalar ışığında kavramsal tanımlamalar ve tespitler yapılmıştır. Korunma ihtiyacı olan çocuklara yönelik yaygın din eğitimi kapsamında özelleştirilmiş eğitim programları geliştirmenin çocukların rehabilitasyon ve topluma uyum süreçlerine olumlu yönde katkı sunabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Korunma ihtiyacı olan çocuklar; rehabilitasyon; dinî inanç; din eğitimi

ABSTRACT Reintegrate children into the society has a vital prospect for the future of society. Especially for the children who have not a family, have to leave from their family, have not a chance of grow up with their own family for various reasons, are in need of care. In this context, it is envisaged that a qualified religious education will contribute to the rehabilitation process of the children in need of protection and their reintegration into the society. The main problem of our research is to determine the role of religious education in the rehabilitation of children in need of protection. In the study, answers of the questions who are the children in need protection? What are the behavioral characteristics and needs of children in need protection? How is provided the care of the children in need of protection? How do the religious beliefs of individuals affect their mental health and rehabilitation processes? How can a privatized religious education program within the context of widespread religious education, in addition to the formal religious education program, using the positive effects of religious belief on mental health, contribute to the rehabilitation process of children in need of protection? were searched. In this research, which is theoretically planned, using qualitative research methods such as literature review and document analysis, conceptual definitions and determinations were made in the light of current legislative and available studies. The result that developing privatized education programs in the context of widespread religious education can provide positive contribution to the rehabilitation and reintegration processes of children in need of protection, was reached.

Keywords: Children in need of protection; rehabilitation; religious belief; religious education

Dünyanın her yerinde ve bütün dönemlerinde çocuklar toplumsal yaşam içerisinde korunmaya ve bakıma ihtiyaç duyan kesimler arasında yer almışlardır. Gelişim psikolojisi açısından çocukluk dönemi, doğumdan ergenliğe kadar süren dönemdir. Bu dönem, fiziksel, zihinsel ve ruhsal açıdan insanın pek çok yönden güçsüz, zayıf ve desteklenmeye ihtiyacı olan bir dönemdir. Çoğu ihtiyacı yetişkinlerce karşılanan çocukların pek çok konuda aciz durumda olmalarının yanı sıra toplumların geleceği açısından çok güçlü ve önemli bir rolleri vardır. Ne yazık ki çocukların bu potansiyel güçleri ve hassasiyetlerine tarihin her döneminde aynı derecede önem verilmemiştir. Bazı kültürlerde çocukluk hızla geçiştirilmesi gereken ya da kabul görmeyen bir süreç olarak değerlendirilmiştir. Çocuklar genellikle birey olarak kabul edilmemiştir. Eski toplumlarda yaşam çoğunlukla kas gücüne dayalı olduğundan, çocukluk döneminde uzun bir eğitim süreci, bu sürece değer verilmesi bir lüks olarak algılanmıştır.

Günümüzde bu algı büyük ölçüde değişmiştir. Küreselleşme ile birlikte çocukların her yönden sağlıklı gelişimlerini desteklemek ve onların yaşam şartlarını iyileştirmek için çalışmalar her geçen gün yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmalar çocukluk döneminin sağlıklı bir şekilde geçirilmesi için çocukların ailelerinin yanında yetişmesini esas olarak kabul etmektedir. Ancak çocukların fiziksel, zihinsel ve ruhsal gelişimleri açısından ailelerinin yanında kalmalarının sakıncalı olduğu durumlara da rastlanmaktadır. Yoksulluk, aile içi şiddet, anne veya babada bedensel ve ruhsal yetersizlikler, annenin, babanın veya her ikisinin de ölümü, ihmal, istismar, ergen evlilikleri ya da evlilik dışı doğum sonucunda çocuğun terk edilmesi gibi pek çok nedenle çocuklar korumasız kalmaktadır. Buna benzer nedenlerle çok sayıda çocuğun aile ortamında en temel haklarına bile erişemediği ve yaşam güvencelerinin olmadığı bilinmektedir. Ailenin normal işlevlerini yerine getirememesi durumunda “Korunma İhtiyacı olan Çocuk” olgusu ortaya çıkmaktadır.

Korunma ihtiyacı olan çocuklar, ailenin sunduğu olumlu ilişkiler, şefkat, destek ve denetimden mahrum kalan çocuklardır. Bu mahrumiyet onların en ideal fiziki şartlarda yetiştirilseler bile toplumsal yaşamda pek çok problemle ve sorunla baş başa kalmalarına neden olmaktadır. Sağlıklı aile ortamından yoksun olan bu çocuklar hayatlarının başında pek çok olumsuzluk ve problemle karşılaşmaktadır. Ölüm, ayrılık, terk edilme, aile içi şiddet, üvey anne veya babanın varlığı, anne babanın ihmalinin veya istismarının sebep olduğu durumlar, onların hayatlarında ve ruhsal dünyalarında derin izler bırakacak yaralar açmaktadır. Bu problemlerin çözümlenmemesi durumunda izlerin ve yaraların ciddi boyutlara ulaşması mümkündür. Çeşitli nedenlerle bir aileye sahip olamamış, ailesinden ayrılmak zorunda kalmış, öz ailesi yanında yetişme imkânını elde edememiş ve bakıma muhtaç duruma gelmiş olan bu çocukların, koruma altına alınarak rehabilite edilmeleri, topluma uyum süreçlerinin kontrol altına alınması, topluma kazandırılmaları, kamu düzeninin sağlanması ve sürdürülebilmesi açısından büyük öneme sahiptir.

Bu bağlamda yaygın eğitim kapsamında nitelikli bir din eğitiminin, çocuğa mutlu, huzurlu, faydalı, anlamlı ve doğru bir yaşam sürdürebilmesi için bir yol haritası sunacağı öngörülmüştür. Korunma ihtiyacı olan çocuklar tıpkı diğer insanlar gibi sahip oldukları problemlerin içerisinde kaybolmamak için bu haritaya ihtiyaç duyarlar. Korunma ihtiyacı olan çocuğa “Allah sevgisi” aşılanıp beraberinde gelen iman esasları öğretildiği takdirde manevî anlamda tatmin olacak, kendileriyle ve çevreleriyle daha barışık bir yaşam sürdüreceklerdir. Bunun neticesinde hayatlarındaki eksiklik ve olumsuzlukların kişiliklerine menfi tesir etmesi engellenmiş olacaktır.¹

¹ Leyla Kozan, “Korunmaya Muhtaç Çocukların Din Eğitimi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi SBE., Elazığ 2012, s. 2-3.

Pek çok çalışmada çocuklara verilecek din eğitimi desteğinin onların maddî ve manevî varlıklarını koruyup geliştireceği bulgulanmıştır.² Her ne kadar literatürde bu çocukların din eğitimi ve öğretiminin gerekliliği, önemi, faydaları üzerinde sıkça durulmuş olsa da bu eğitim öğretim faaliyetlerinin nasıl gerçekleştirileceği, bununla ilgili nasıl bir yol izleneceği konusunda büyük bir boşluk bulunmaktadır. Örgün öğretim programı dışında bu çocukların din eğitimine yönelik geliştirilmiş özel öğretim programı mevcut değildir. Böyle bir programın hazırlanması hem çocuklar hem de öğreticilerin nitelikli bir eğitim faaliyeti gerçekleştirebilmeleri ve bundan yüksek verim alabilmeleri açısından gerekli ve zorunludur. Bugüne kadar böyle bir programın yapılmamış olması, bundan sonra da yapılmayacağı anlamına gelmez. Çalışmamızın gayesi ileride bu tip programların geliştirilmesine zemin hazırlamak, bu konuda çalışacak uzmanlara yardımcı olmak ve nitelikli bir din eğitiminin bu çocukların hayatındaki etkisini ortaya koymaktır. Çalışma, kurum bakımında bulunan korunmaya ihtiyacı olan çocukların yaşadığı sevgi evleri kız yetiştirme yurdunda meslek elemanı olarak çalıştığımız dönemlerde gerçekleştirilen doğrudan gözlem, diğer meslek elemanları ve kurum idarecilerinin tecrübe ve görüşlerini içeren serbest paylaşımlar ile dolaylı gözlem tekniğine uygun olarak bilgi, belge ve metinlerin okunarak karşılaştırılmaları yoluyla yürütülmüştür. Araştırma bir makale kapsamında teorik olarak planlanmış olup uygulama çalışmasına yer verilmemiştir. Çalışma, literatür taraması ve doküman incelemesi gibi nitel araştırma teknikleri kullanılarak hazırlanmıştır.

1. KORUNMA İHTİYACI OLAN ÇOCUKLARIN İHTİYAÇ VE BAKIMLARI

1.1. KORUNMA İHTİYACI OLAN ÇOCUK KAVRAMI

Dünya geneline bakıldığında çocukların çalışma hayatından çekilmeye başlanması ve devletin çocukları korumaya yönelik önlemler alması 18. yüzyıldan itibaren belirginlik kazanmıştır. Terk edilen bebeklerin sayısının artması nedeniyle kilise tarafından 1500'li yıllarda bakımevleri ve çocuk hastaneleri kurulmaya başlamıştır. Terk edilen bebek sayısının artmasıyla devletler çocukların bakıldığı kurumlara maddî yardımlarda bulunmuştur.18. yüzyılda çocukların terk edilmesinin hâlâ çok yaygın olduğu ve devlete faydalı hale getirilmesi için devlet tarafından açılan terk edilen bebek hastanelerine bırakılan çocukların %90'ının yaşamlarını buralarda yitirdiği, devlet tarafından bu çocuklara çok masraf yapılması ve buna rağmen ölmelerinin dönem içinde şikayetlere sebep olduğu bilinmektedir. 20. yüzyıla kadar korunma ihtiyacı olan çocuklar genel olarak yetim, kimsesiz ve serseri olarak tanımlanmış, asayiş bozmamaları için "yoksul evleri" "çalışma evleri" gibi kurumlarda barındırılarak tecrit edilmişlerdir. 20. yüzyılda ilk olarak Çocuk Hakları Deklerasyonu (1923) hazırlanmıştır. Bu yüzyıl aileye destek verilerek çocukların korunduğu bir dönem olmaya başlamıştır.1924 yılında Milletler Cemiyeti tarafından kabul edilen Cenevre Çocuk Hakları Beyannamesi, çocuğun korunması gerektiğini savunan ve devletleri bu doğrultuda adım atmaya çağıran ilk uluslararası belgedir. 1959 yılında Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Beyanna-

² Saadettin Özdemir, *Korunmaya Muhtaç Gençlerin Din Eğitimi İhtiyaçları*, Fakülte Kitapevi Yay., Isparta 2002; Orhan Demir, *Yetiştirme Yurdu Gençliği ve Din Eğitimi*, Düşünce Kitapevi, İstanbul 2004; Hacer Çetin Güngör, "Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumlarındaki Öğrencilerde Dini Algının Temelleri ve Dini Danışmanlık Rehberlik", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi SBE., Çorum 2012; Kozan 2012; Cemil Paslı, "Yetiştirme Yurdu Gençliği ve Din Eğitimi", *Sosyal Açılımlı Din Hizmetleri, Diyanet İşleri Başkanlığı IV. Din Şurası (12-16 Ekim)*, Ankara 2009; Ali Seyyar, "Sosyal Hizmet ve Sosyal Pedagoji Odaklı Din Eğitimi Nasıl Olmalıdır? (Sosyal İlahiyat Mesleğinin Eğitimi)", *Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu*, Ankara 2012; Adem Şahin, "Yetiştirme Yurtlarındaki Gençlerin Dini Duygu, Düşünce, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE., Konya 1993; Soner Teker, "Korunmaya ve Bakıma Muhtaç Çocukların Din Eğitimi ve Manevî Bakım Hizmetine Yönelik Görüşleri", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2015, sayı: 66, s.167-193; Yasin Yiğit, "Yatılı Öğrencilerin Dini-Ahlaki Tutumları ve Din Eğitimi: Gürün 80. Yıl Yatılı Bölge Ortaokulu Örneği", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi SBE., Sivas 2014.

mesi kabul edilmiş, 1989'da Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi imzalanmıştır.³ “*Türkiye Cumhuriyetinin ilk Korunmaya Muhtaç Çocuklar Kanunu 1949 yılında çıkarılmıştır. 5387 sayılı ilk Korunmaya Muhtaç Çocuklar Kanunu'nun yeterli ve açık olmaması gerekçesiyle çok sayıda eleştiri alması üzerine 6972 Sayılı Korunmaya Muhtaç Çocuklar Kanunu çıkarılmıştır. 1983 yılında kabul edilen 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu ile yeni bir dönem başlamıştır. 2005 yılında 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu kabul edilmiştir. Günümüzde halen 2828 ve 5395 sayılı kanunlar yürürlükte. Türk Medeni Kanunu'nda da çocuklara yönelik haklar bulunmaktadır. Ceza Kanununda, devletin çocuğu koruyucu nitelikli hükümler getirilmiş, çocuğa karşı işlenen suçların cezasını belirttikçe çocuğun korunma hakkını gözetilmiştir.*”⁴

Sosyal Hizmet Kanunu'nun 3. maddesi b) bendinde "korunmaya ihtiyacı olan çocuk"; beden, ruh ve ahlak gelişimleri veya şahsi güvenlikleri tehlikede olup;

1. Ana veya babasız, ana ve babasız,
2. Ana veya babası veya her ikisi de belli olmayan,
3. Ana ve babası veya her ikisi tarafından terk edilen,

4. Ana veya babası tarafından ihmal edilip; fuhuş, dilencilik, alkollü içki veya uyuşturucu madde kullanma gibi her türlü sosyal tehlike ve kötü alışkanlıklara karşı savunmasız bırakılan ve başıboşluğa sürüklenen çocuğu ifade eder.⁵ Çocuk Koruma Kanunu'nun 3. maddesinin a) bendinde çocuk: Daha erken yaşta ergin olsa bile, on sekiz yaşını doldurmamış kişiyi, bu kapsamda korunma ihtiyacı olan çocuk: Bedensel, zihinsel, ahlaki, sosyal ve duygusal gelişimi ile kişisel güvenliği tehlikede olan, ihmal veya istismar edilen ya da suç mağduru çocuğu, ifade eder.⁶ Bütün çocuklar korunma ihtiyacı içerisindedir; ancak anlaşıldığı üzere “korunma ihtiyacı olan çocuk” yasal çerçevesi çizilmiş belirli sınırlar içerisinde kalan ve devlet tarafından özellikle korunması gereken çocuklardır.

Türkiye’de korunma ihtiyacı olan çocukların araştırılıp bulunması, durumlarının incelenmesi ve tespiti Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı İl Müdürlükleri ve bağlı kuruluşların görevidir. Basın ve yayın organlarında çıkan haberlerin ihbar kabul edilerek, personel, vatandaş veya ebeveynlerin başvuruları üzerine koruma, bakım ve tedbir kararlarının alınması bu kuruluşların sorumluluğundadır.

Devletin bir çocuğu koruma ve bakım altına alabilmesi için ihmal, istismar, suça sürüklenme şartlarının en az birinin olması gerekir. Bilinenin aksine koruma ve bakım altına alınmış çocukların pek çoğunun ailesi hayattadır. “*Yetiştirme yurdunda kalan adölesanların %52.86'sının yurtlarda ya da yuvalarda kalan kardeşlerinin olduğu saptanmıştır. Ailelerinin sahip oldukları olumsuz yaşam şartları nedeniyle aynı aileden birden fazla çocuğun koruma altına alındığı belirlenmiştir. Koruma altında olmakla birlikte, yetiştirme yurdunda kalan adölesanların %94.29'u yakınları ile görüşmeye devam etmektedir. Görüşülen yakınlar ise kardeş (%79.10), anne (%64.18), akraba (%59.70) ve babaları (%37.31) içermektedir.*”⁷ Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu KMÇ Raporu’na⁸ göre kurum bakımı altındaki çocukların %95’inden fazlasının analı babalı olduğu tespit edilmiştir. Buradan hareketle korunmaya ihtiyacı olan

³ <http://www.kilavuzbilgi.com/korunmaya-ihiyaci-olan-cocuklar-ve-yapilan-calismalar>

⁴ <http://www.kilavuzbilgi.com/korunmaya-ihiyaci-olan-cocuklar-ve-yapilan-calismalar>

⁵ Sosyal Hizmetler Kanunu, Resmi Gazete: 27 Mayıs 1983, sayı: 18059.

⁶ Çocuk Koruma Kanunu, Resmi Gazete: 15 Temmuz 2005, sayı: 25876.

⁷ Hacer Çetin - Hicran Çavuşoğlu, “Yetiştirme Yurdu ve Aileleri Yanında Yaşayan Adölesanların Benlik Saygıları ve Psikolojik Belirtilerinin Karşılaştırılması”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 2009, c. 2, sayı: 4, s. 141.

⁸ Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu. SHÇEK Genel Müdürlüğü'nün Korunmaya Muhtaç Çocuklara Yönelik Çalışmalarına İlişkin Araştırma ve Denetleme Raporu, 2003, s. 45.

çocuk olgularının pek çoğunda ailelerin işlevlerini sağlıklı ve normal bir şekilde yerine getiremediği söylenebilir. Korunma ihtiyacı olan çocuk kavramına açıklık getirdikten sonra şimdi de onları daha yakından tanımak adına bu çocukların davranış özellikleri ve ihtiyaçlarının neler olduğuna bakmak faydalı olacaktır.

1.2. KORUNMA İHTİYACI OLAN ÇOCUKLARIN DAVRANIŞ ÖZELLİKLERİ VE İHTİYAÇLARI

Literatürde kurum bakımında bulunan korunma ihtiyacı olan çocuklarla ilgili pek çok çalışma yer almaktadır. Bu çalışmalar çocukların özellikleri ve ihtiyaçlarına yönelik bulgularıyla konunun ilgililerine ışık tutmaktadır. Baş'ın aktardığına göre bu çalışmalardan bazılarında; yetiştirme yurdunda kalan gençlerin okul başarısı ve yetenekler açısından ailesi yanında kalanlardan geri oldukları, uyumsuz davranışlarının ve okul başarısızlıklarının daha yoğun olduğu saptanmıştır. Korunma ihtiyacı olan gençlerin disipline dayalı bir anlayışla, yetiştiricilere bağlı ve toplumsal çevreden soyutlanmış olarak yetişmekte oldukları, toplumsallaşma imkânlarının yetersizliği bulgulanmıştır. Ailesi yanında yetişen gençlerin ise daha hoşgörülü ve bağımsız olarak yetiştikleri, toplumsallaşma imkânlarının yetiştirme yurtlarındakilere göre daha yeterli şartları içerdiği belirtilmiştir.⁹ Ayrıca yuva çocuklarının bedensel ve ruhsal gelişim açısından, kendine güven, inanç ve meslek sahibi olmaya yönelik amaçlarda yaşlılarından daha geride kaldıkları vurgulanmıştır. Yetiştirme yurdunda kalan çocukların güvensizlik duydukları, korkular ve insan ilişkilerinde olumsuzluklar yaşadıkları, ailesiyle yaşayan çocuklara oranla daha kaygılı oldukları ve gece yataklarını daha sık ıslattıkları belirtilmiştir.¹⁰ Araştırma bulgularından anlaşıldığı üzere, kurum bakımındaki çocukların aile yanında yaşayan çocuklara göre pek çok alanda dezavantajlı konumda oldukları açıktır.

Dahası, korunmaya muhtaç kızların ruh sağlığına etki eden psikolojik faktörleri inceleyen Bulut'un çalışmasında yer verdiği çeşitli araştırma bulguları ile kurum bakımının ergenler için olumsuz bir psikososyal çevre oluşturduğu, bu tür bakımın gencin kişiliğini olumsuz olarak etkilediği, onun fiziksel ve ruhsal gelişimlerinde önemli sorunlar yarattığı bilimsel olarak kanıtlanmıştır. Yuva ortamında çocuğun fiziksel ve maddî ihtiyaçları iyi şartlarda karşılanırsa dahi sevgi, şefkat kabul görme gibi ruhsal ihtiyaçlarının ihmal edildiği, 7-12 yaş arası yuva çocuklarının yaşlılarına göre sosyal faaliyetlere daha az katıldıkları, ayrıca yalan söyleme, saldırganlık, tırnak yeme, altını ıslatma, içe dönüklük konularında yaşlıları arasında anlamlı düzeyde farklılıklar olduğu belirtilmiştir. Kız yetiştirme yurdunda yapılan gözlemler sonucunda, bu kızların kendilerini şanssız ve yalnız buldukları, kimseye güvenmedikleri, arkadaşlarının sorunlarına duyarsız kaldıkları, sevgilerini ifade etmekte güçlük çektikleri, saldırgan davranışlar gösterdikleri, "yurtlu" olma nedeniyle aşağılık duygusuna kapıldıkları, yalan söyledikleri ve tatminsiz olup insanlara düşmanca duygular besledikleri anlaşılmıştır.¹¹ Bu bulgulardan hareketle kurum bakımının korunma ihtiyacı olan çocuklara olumsuz bir yetişme ortamı sunduğu çıkarımı yapılabilir.

Başer'in aktarımları da yukarıdaki bulguları desteklemektedir. Kurum bakımı, yapılan tüm iyileştirme çalışmalarına rağmen çocukların fiziksel, duygusal, zihinsel ve sağlıklı sosyal gelişimlerini sağlamakta yetersiz kalmaktadır. Aile ortamında büyüyen çocukların dengeli bir şekilde büyümekte oldukları, böylelikle onların ergenlik dönemlerinde başkalarıyla rahat ve kendilerine güvenerek ilişki kurdukları, kendilerine ait değerleri bulmada, kendi rollerini kazanmada daha başarılı oldukları vurgulanmakta-

⁹ Mesut Baş, "Yetiştirme Yurdunda ve Ana-Baba Yanında Kalan Öğrencilerin Kaygı Düzeyleri", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1990, c. 5, sayı: 5, s. 281-288.

¹⁰ Baş, *a.g.m.*, s. 287.

¹¹ Işıl Bulut, "Korunmaya Muhtaç Genç Kızların Ruh Sağlığına Etki Eden Psikolojik Faktörler", *Kriz Dergisi*, 1995, c.3, sayı: 1-2, s.120.

dır. Çocuğun ihtiyaçları, ergenlik öncesi yıllarda aile tarafından dengeli bir şekilde karşılanmışsa, çocuk ergenlikte daha rahat bir şekilde ve kendine güvenerek, yeni ilişkiler kurabilmektedir. Aksi durumda çocuk, ergenlik yıllarında ve belki daha ileriki süreçlerde kendine güvensiz, değersizlik hisseden, başkalarına bağımlı, kendine karşı suçlayıcı, düşük benlik saygısı olan, depresyon, anksiyete gibi psikolojik sorunlara sahip bir yapıya bürünebilmektedir.¹² Bu bulgular bize kurum bakımının ailenin işlevlerini etkili ve verimli bir şekilde yerine getiremediğini, ailenin yoksunluğunu tam olarak gideremediğini göstermektedir.

Kurum bakımındaki yoksunluklar, çocukların normal gelişimini geriletmişti gibi, bazı uyumsuz davranışların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu çocukların fiziksel gelişimleri, soyut düşünme yetenekleri, akademik ve dil gelişimleri, uyum düzeyleri; aileleri yanında yaşayanlara göre daha düşüktür. Çocuklar, duygusal yoksunluk ile birlikte saldırganlık ve nörotik eğilimler göstermektedir. Bu çocuklarda, normal bir çocuk grubuna oranla kaygı, huzursuzluk, saldırganlık eğitimsel gerilik, yalan söyleme, huysuzluk, geçimsizlik daha fazladır. Bu davranışların kökeninde bir yetişkinle sıcak ve güvenilir bir ilişkiye sahip olamama, sevgi açlığı ve yetersiz toplumsal öğrenme süreci bulunmaktadır. Kurularda ziyaretçisi olmayan çocukların içe kapanması ya da hırçınlaşması, gece altını ıslatması, bir çocukla ilgilendiğinde diğerlerinin kıskançlık göstermesi, yabancılarla dokunarak ilişki kurmaya çalışmaları, çocukların sevgi yoksunluğunu ortaya koyan davranışlardır.¹³ Bu çocukların sevgi yoksunluğu ve ihtiyacının kurum ortamında ve az sayıda ve sürekli değişen korunma ihtiyacı olan çocuk konusunda eğitimsiz personelle giderilmesi mümkün görünmemektedir.

İnce ve arkadaşlarının tespitlerine göre *“Kimsesiz çocuklar, yaşamlarının büyük bir bölümünü geçirmek durumunda oldukları ve onları hayata hazırlaması beklenen okullarda etiketlenmiş durumdadır, dışlanıyorlar, dışlanmayı bekleyerek kendilerini dışlıyorlar ve bunlara tepki olarak çevrelerinde kendileri gibi olan diğer kimsesiz çocuklara sığınıyorlar. Sıkıntı yaşadıkları herhangi bir durumda tıpkı bir anne-baba abla-kardeşin birbirine destek olduğu gibi, ait olduklarını düşündükleri arkadaş gruplarının yanında yer alarak, gruplaşma oluşturuyorlar.”*¹⁴ Kimsesiz çocuklar arasındaki gruplaşma okullardaki öğrenci sayısı ile ilişkilidir ve öğrenci sayısının fazla olduğu okullarda gruplaşma, güç oluşturma, kurallara uymama, saldırganlık ve beraberinde diğer öğrencilerin onlardan korkarak uzak durması, dışlanma, etiketlenme daha fazla olmaktadır. Devletin kimsesiz çocukların her türlü maddî ihtiyaçlarını karşıladığı, araştırma grubundaki okul müdürlerinin görüşleri ile desteklenmektedir. Okul müdürleri, devletin desteğine olan güvenlerinin kimsesiz çocuklarda sorumluluk duygusunu olumsuz etkilediği, hep tüketici bireyler oldukları, tasarruf yapmayı öğrenemedikleri, bütçe yönetimlerinin zayıf olduğu görüşünü paylaşmaktadırlar. Bu çocukların kısa yoldan meslek sahibi olacaklarını bilmelerinin okula devam etmelerine engel olduğu düşüncesini savunmaktadırlar.¹⁵ Yetkililerin ve uzmanların bu şekilde düşünmesi normaldir; ancak bu kurum bakımında izlenen politikaların bir sonucudur. Hiçbir emek harcatmadan, belli başlı sorumluluklar vermeden her şeyin hazır olarak sunulması tüm maddî imkânların bu çocuklara sağlanması onların bu şekilde bir tutum geliştirmesine ve davranmasına neden olmaktadır.

¹² Hacer Başer, *“Çocuk Refahı Alanında Yeni Hizmet Modeli: Çocuk Evleri”*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniv. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya 2013, s. 46.

¹³ Bkz. Başer, *“Çocuk Refahı Alanında Yeni Hizmet Modeli Çocuk Evleri”*, s.48.

¹⁴ Zuhâl İnce - Aytül Kasapoğlu - Serhat Sezek, *“Korunmaya Muhtaç Kimsesiz Çocukların Devam Ettikleri Okulların Yöneticilerinin Bu Çocukların Sorunlarına ve Sorunların Çözümlerine Yönelik Mesleki Donanımları”*, *Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2014, sayı: 39, s. 97-119.

¹⁵ İnce vdğr., *a.g.m.*, s. 115-116.

Korunma ihtiyacı olan çocuklara tüm maddî imkânların eksiksiz bir şekilde hazırca sunulduğu bir çevre oluşturmak yerine onların psiko-sosyal ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir çevre oluşturmak daha önemli görünmektedir. Mesela, yuvalarda büyüyen çocukların sosyal gelişimlerine bakıldığında, bu çocukların daha bağımlı oldukları, yabancıları ayırt edemedikleri, dikkat çekme davranışları sergiledikleri, bebeklerin ise bakıcılarına isteklerini göstermede yetersiz kaldıkları, daha az gülümseyip, göz teması kurdukları, tespit edilmiştir. Anne babalarından ayrı, çocuk yuvalarında yaşamak durumunda olan bebek ve küçük çocukların gelişimsel gecikme, fiziksel gecikme, bağlilık gelişimi ve nöral atrofi(beyin hücrelerinin küçülerek ölmesi) açısından büyük risk altında olduğu, bu çocuklarda psikiyatrik semptomların görülme sıklığının yüksek olduğu ve ciddi olarak uyarıcı yoksunluğu çektiikleri için otizm benzeri davranışların da görüldüğünü vurgulamaktadır. Bu çocuklarda daha fazla akıl sağlığı sorunu, bağlanma zorlukları, ilişkilerde güvensizlik, cinsel davranış, travma ile ilişkili anksiyete, davranış sorunları, asilik, dikkatsizlik/hiperaktivite ve kendini yaralama ve beslenme bozuklukları gibi daha nadir sorunlar ile karakterize karmaşık psikopatoloji saptanmıştır.¹⁶ Literatürde bu çocukların yaşadıkları, çalışmamızın kapsamını aşacak derecede çok ve çeşitli psiko-patolojik rahatsızlık yer almaktadır.

Üstün ve Akman'ın araştırmasında ve pek çok benzer araştırmada ne denli iyi düzenlenmiş olursa olsun, bir kurum ortamında, sıcak duyguların ve bedensel temasın, duygusal, zihinsel ve toplumsal uyumun ve öğrenmeye karşı motivasyonun daima yetersiz kaldığı bilimsel olarak kanıtlanmıştır.¹⁷ Hâlbuki çocuğun benlik kavramı, kendi için önem taşıyan büyüklerin ona gösterdikleri tutumların bir yansımasıdır. Kurumda çalışan, çocuklarla ilgilenen kişilerin ilgisiz tutumları veya ilgilenen kişilerin sık sık değişmesi, çocuğun kabul görebileceği bir aile ortamından yoksun olması gibi nedenlerden dolayı çocuk kendini değersiz hissedebilir. Böyle bir ortamda yetişen çocuk, kendisine ilişkin olumlu duygular geliştiremez. İstenilen davranışları gösterdiğinde desteklenmeyen çocuk, onaylanan ve onaylanmayan davranışlarının ayrımını yapamaz. Dolayısıyla bu çocukların sağlıklı bir benlik kavramı geliştirmeleri zorlaşır. Bu çocuklarda sağlıklı benlik gelişiminin sağlanabilmesi için, kurum personelinin uygun rol modeller olması, bu çocuklarla profesyonelce ilgilenmeleri, çocukların özbenliklerini bulmalarına yardımcı olmaları, özdisiplin gelişimini desteklemeleri ve onaylamaları, stresle mücadele yollarını öğretmeleri, çocukların ihtiyaçlarının neler olduğunu bilmeleri, fiziksel çevrelerini sosyal destekleyici olarak düzenlemeleleri ve çocuklarda yargılama gücünü geliştirmeleri gerekir.

2012-2013 yılları arasında sevgi evleri kız yetiştirme yurdu çalışmalarımıza ait deneyim ve gözlemlerimiz yukarıda bahsedilen araştırma bulgularını destekler niteliktedir. Çalıştığımız süre içerisinde çocukların sık sık yurttan kaçma girişimleri olduğu tespit edilmiştir. Sık sık okuldan da kaçıp internet kafe veya yetişkinler için olan eğlence mekânlarına gittiklerine de şahit olunmuştur. Oldukları yaştan daha büyükmüş gibi davranma, kendilerini yetişkin gibi gösterme, yetişkin gibi giyinme, makyaj yapma eğilimleri bulunmaktadır. Hırsızlık, fuhuş yapan, alkol, sigara vb gibi zararlı maddeler kullanan, istismarın pek çok farklı türüne maruz kalan, suça sürüklenen çocuklar belirlenmiştir. 18 yaşından önce evlenen, çocuk anne olan, sık sık eş değiştiren bu nedenle de okulu bırakan pek çok çocuğun olduğu bilinmektedir. Yaşadıkları şiddet ve travmanın etkilerinden dolayı kesici aletlerle kendine zarar veren, arkadaşlarına ve çalışan personele saldıran, intihar girişiminde bulunan, ilaç tedavisini ve doktora gitmeyi reddeden çocuklara rastlanmıştır. Çocukların geneli yaşadıkları evdeki eşyaları hor kullanmakta, onlara bilerek

¹⁶ Başer, "Çocuk Refahı Alanında Yeni Hizmet Modeli "Çocuk Evleri", s. 138.

¹⁷ Elif Üstün - Berrin Akman, "Korunmaya Muhtaç Çocukların Benlik Algısının İncelenmesi", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2002, sayı:23, s.229-233.

zarar vermekte, bardak tabak kırmakta, çatal ve kaşıkları çöpe atmakta, elektronik aletleri patlatmakta, sık sık ev kazalarına neden olmaktadır. Birbirlerinin özel eşyalarını izinsiz kullanmakta, kolayca başkasının üzerine suç atmakta, çekinmeden yalan söylemektedirler. Çocuklar öfke kontrolü, stres yönetimi, kişisel mahremiyet, doğru ve yanlış davranışın ayrımı, sorumluluk alma konularında son derece yetersizdirler. Okula ve okumaya karşı ilgisizdirler. Özbakım, temizlik ve hijyen eksiklikleri bulunmaktadır. Öperek, sarılarak, dokunarak iletişim kurmayı sevmektedirler. Yabancılarla çabuk samimiyet kurmakta, onlara inanmakta, güvenmekte ve bu insanlardan kendilerine zarar gelebileceğini düşünememektedirler. Hemen hemen her gün yurt sınırları içinde veya dışında bir kavga, problem veya bir olumsuzluk yaşamaktadırlar. Çoğu zaman bu sorunlarla uğraşmak ve çözmek yerine kaçmayı veya ceza almayı tercih etmektedirler. Rol model olarak tercih ettikleri kişiler genelde kendi çevrelerinde ve izledikleri dizilerde hayatta zarar görmüş, çevreye zarar veren, yasa dışı işler yapan, mafyavari, olumsuz karakter özelliklerine sahip kişilerdir. Yurttan pek çok farklı hikâyeden ve istismar türünden gelen çocuk bir arada kaldığı için bu çocuklar birbirini kolayca etkileyebilmekte ve birbirlerini kolayca olumsuzlukların içine sürükleyebilmektedirler. Bazı çocuklarda acıma duygusunun kaybolduğuna, hayvanlara ve bitkilere zarar verdiklerine, arkadaşlarına saldırganca davrandıklarına, kin ve nefret dolu olduklarına şahit olunmuştur. Çocuklara bakım sunan uzman, idari ve destek personelin ortak bir çocuk yetiştirme tutumu benimseyememesi de çocukların davranış kazanma sürecini, kişilik gelişimini, kendileri ve çevreleriyle olan ilişkilerini, sağlıklı sınırlar çizebilmelerini olumsuz etkilemektedir. Kiminin demokratik, kiminin otoriter, kiminin ilgisiz ve reddedici bir tutumla bu çocuklara yaklaşması personelin sık sık yer değiştirmesi çocukların tutarsız bir tutumla yetiştiriliyor olması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bu durum onlarda olumlu davranış geliştirme, olumsuz davranışlarını değiştirme, sorumluluk kazandırma süreçlerini baltalamaktadır. Ek olarak, bu çocukların geçmiş yaşam şartlarının ağırlığı, başlarına gelen acımasız olaylar ve şu anda yaşadıkları şartların uygunsuzluğu düşünüldüğünde onları eğitmek ve terbiye etmek için verilebilecek hiçbir ceza ve ödülün etkili olamayacağı ancak ve ancak sevgi ve güvenin onlar üzerinde etkili olabileceği, bu şekilde olumlu davranış kazandırabileceği unutulmamalıdır. Çocukların sevgi ve güvenini kazanarak pek çok konuda olumlu gelişme ve davranış değişikliği sağlansa da eğitimci veya çocuk ortamından uzaklaştığında çok çabuk eski durumlarına döndükleri, hemen hemen hepsinin eski ortamlarına dönmeye meyilli oldukları, kazanılan davranışlarda süreklilik ve istikrar sağlanamadığı tespit edilmiştir. Kurum ortamında hiçbir zaman tam bir rehabilitasyon sağlanamadığı, zararlı alışkanlık ve olumsuz davranışlara yalnızca ara verildiği, şartlar ve ortam uygun olduğunda tıpkı bir hastalık gibi tüm olumsuzlukların yeniden nüks ettiği görülmüştür.

Yapılan araştırmalar koruma altına alınan çocukların büyük çoğunluğunun parçalanmış aile yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Araştırmaların pek çoğu, şu kesin gerçeği doğrular niteliktedir: Çocuğun anadan babadan mahrum kalması ne kadar erken yaşlarda başlar ve ne kadar uzun sürerse, ortaya çıkacak davranış bozuklukları ve ruhsal dengesizlikler o denli ağır olur. Bu nedenle çocukların ilk birkaç yılda, hele hele pek çok açıdan kritik bir dönem olan bebekliğin birinci yılında anne babadan yoksun kalması onlarda bütün hayatları boyunca kalıcı izler bırakır.

Hayatlarında pek çok açıdan kalıcı iz bulunan korunma ihtiyacı olan çocukların farklı ihtiyaçlarına ve çeşitli özelliklerine yukarıda yer verilmiştir. Bu çocukların ihtiyaçları arasında din eğitimi de yer almaktadır. Bu kapsamda yetiştirme yurdu gençleri, veliler ve öğretmenlerle gerçekleştirdiği alan araştırmasında Özdemir, korunmaya muhtaç çocuklarının din eğitimi ihtiyaçlarını: Dinin muhtevası, inanç konuları, Allah'ın sıfatları, melekler, peygamberler, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in hayatı, kaza ve kader, te-

vekkül, öldükten sonraki hayat, ibadetler (namaz, oruç, Cuma namazı), dinî bayramlar, bayram namazları ve dua ile ilgili bilgileri öğrenmek olarak belirlemiştir.¹⁸ Bu çalışmada gençlerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmenine olan ihtiyaçlarını da tespit etmiştir.

Mokrosch, gençlerin din öğretimi ihtiyacını gene gençlerin dilinden ortaya koymaktadır.¹⁹ Almanya'da Alman ve Türk gençleriyle gerçekleştirdiği alan araştırmasında "Günümüz Gençliğinin Dinî Özelemleri ve İhtiyaçları-Söylemler" bölümünde 8. söylem olarak: Dini uzlaşma- din ya da mezhep olmaksızın;

"Gençler istikrar ve uzlaşma aramaktadırlar. Kendilerini güvende hissedebilecekleri bir şeylerin arayışı içindedirler. Onlar "Tutunabileceğim herhangi bir şey mutlaka vardır" düşüncesini taşımaktadırlar. Birçoğu kişisel kederini sona erdirememiştir. Almanya'daki her yedi gençten biri, yakın çevresinde ya korkunç bir ölüm ya da ağır bir hastalık olayına mutlaka tanık olmuştur. İşte özellikle böyle durumlarda Allah sorusu akıllarına gelmektedir. Acaba yaşamın ve ölümün hâkimi olan ve benim yaşantıma bana özgü olarak rehberlik eden bir Tanrı var mıdır? Gençler kendi dini kimliklerinin yazarlarıdır. Kapalı dini sistemler veya ayrılıkçı doktrin sistemleri hakkında hiçbir şey duymak istemiyorlar. Ama buna karşılık kendi dini kişiliklerinin yapılandırılmasında yardıma ihtiyaç duymaktadırlar" şeklinde ifade edilmektedir.

Demir, yetiştirme yurdu gençleriyle gerçekleştirdiği çalışmasında gençlerin %92,3'ünün imanın şartlarının tümüne inandıklarını, ¼'ü dinî görevlerinin tamamını yerine getirdiklerini, %86,7'sinin kendilerine din eğitimi ve öğretiminin verilmesini gerekli gördüklerini ifade ettiklerini tespit etmiştir. Ayrıca gençlerin %95,5 inin dua ettikleri dualarında çeşitli istekleri olduğu tespit edilmiştir. Gençlerin %70,4 ü başlarından üzücü bir olay geçtiğini bildirmişlerdir. Üzücü olaylar çok çeşitlidir ve çocukların çoğunluğu yurtta kalmalarına, anne ve babalarının ölmelerine ve ayrılmalarına üzülmemektedirler. Gençlerin yaklaşık 1/3'ü üzücü bir olayla karşılaştığında olumsuz davranış ve olaylar içine girebilmektedir. Olumsuz davranışlara girenlerin daha çok dini görevlerini yerine getirmeyenler olduğu tespit edilmiştir.²⁰ Bu çalışmada Demir, din öğretiminin bu gençler için bir ihtiyaç olduğunu tespit etmiştir. Ona göre:

*"...Küçük yaşlarda hayatın acı tecrübeleriyle karşılaşan bu gençler iyi bir din eğitimi sayesinde 'kader' 'sabır' vs. gibi dini kavramlarda kendilerine yeni bir açılım bulup hayatla sıkı bağ kurabilirler. Yeterli derecede din eğitimi alamayan gençler, içine düştükleri bunalımlar ve sıkıntılı durumlarla baş edebilmede istenilen başarıyı gösteremeyebilirler. Yetiştirme yurtlarında iyi bir din eğitimi verilmediği için okullarda öğrenilen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleriyle yetinmeye mecbur olan gençlerin, kendi iç dünyaları ve hayatla barışık olma noktasında gerekli manevî destekten yoksun kaldıkları söylenebilir."*²¹

Teker tarafından korunmaya muhtaç çocukların din eğitimi ve manevî bakım hizmeti ihtiyaçlarının tespit edilmesi amacıyla gerçekleştirilen bir çalışmada Şahin, Demir ve Özdemir'in araştırmalarıyla örtüşür sonuçlar elde edilmiştir.²² Çocukların din eğitimi ve manevî bakım hizmetlerine yönelik görüşleri yüksek düzeyde tespit edilmiştir. Bu araştırmaların doğrudan cinsiyet, yaş, kalınan yer ve eğitim düze-

¹⁸ Özdemir, a.g.e., s. 56.

¹⁹ Reinhold Mokrosch, "Luther mi yoksa Papa mı? Protestan ya da Katolik Din Eğitimi mi ya da Doktrinler Arası İş Birliğine Dayanan Bir Din Eğitimi mi? Alman Bakış Açısından Ana Hatları", *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Araştırmaları Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar (28-30 Mart 2001)*, MEB Yay., Ankara 2003, s.549 vd.

²⁰ Demir, a.g.e., s. 178-180.

²¹ Demir, a.g.e., s. 182.

²² Teker, a.g.m., s. 167-193.

yiyle ilgili olmasa da İslam dini ve inanç konusu ile ilgili yetiştirme yurdunda kalan çocukların genel görüşünü yansıttığı düşünülmektedir. Sonuç olarak korunmaya ve bakıma muhtaç çocuklar, İslam dini esaslarını ve inanç konularını öğrenmeye ihtiyaç duymaktadırlar.

Kozan, dinin insanın sevmeye, sevilme, güvenme, sığınma, bağlanma, değer görme gibi insanî istek ve ihtiyaçlarını tatmin ettiğini, dinini öğrenen ve yaşayan insanın ruhsal açıdan daha sağlıklı ve güçlü olduğunu, bu nedenle yaşadığı olaylar karşısında yılmadığını, olumsuz hal ve davranışlara girmediğini belirtmektedir. Ona göre bu açıdan bakıldığında hayatın olumsuzluklarıyla erken yaşta karşılaşmış olan korunma ihtiyacı olan çocuklara din eğitimi verilmesi ciddi bir gerekliliktir. Bu anlamda sistemli ve devamlı bir din eğitiminin korunma ihtiyacı olan çocukların sahip oldukları olumsuz şartlardan veya yaşamış oldukları özel durumlardan kaynaklanan sorunlarının çözümlenmesinde büyük bir rol oynayacağı öngörülmektedir. Korunmaya ihtiyacı olan çocuklara iman esasları öğretildiği takdirde ruhsal açıdan huzurlu ve davranışlarında daha kontrollü olacaklardır. İnançlarını ibadetlere dönüştürmeyi öğrendiklerinde ise dinin onlara aşladığı tüm güzel duygu ve düşünceleri kişilik haline getirmiş olacaklardır. Bu da onların hayatlarındaki olumsuzlukların etkilerinden kurtulmalarını ve sağlıklı bireyler olmalarını sağlayacaktır.²³

Coşkunsever tarafından Bursa ve Şanlıurfa Yetiştirme Yurdunda kalan ergenlerle gerçekleştirilen bir çalışmada, ergenlerin yaşadıkları ile başa çıkmada Allah'tan ne gibi yardımlar istedikleri hususları değerlendirildiğinde; Bursa Yetiştirme Yurdu'nda kalan ergenlerin daha fazla "doğru yolu bulmak için" Allah'tan yardım isterken; Şanlıurfa Yetiştirme Yurdu'nda kalan ergenlerin daha çok "aile birliği için" yardım istediği tespit edilmiştir.²⁴ "Her iki şehir ve kurumda ergenler yaşadıkları sorunlarla başa çıkmak için dinî uygulama olarak daha çok duaya başvurmaktadır. "Dua ederek ve namaz kılarak", "dua ederek ve Kur'an okuyarak" Allah'tan yardım istedim diyen ergenlerin oranı Bursa'ya göre Şanlıurfa Yetiştirme Yurdu'nda kalan ergenlerden daha fazladır. Şanlıurfa Yetiştirme Yurdu'nda kalan ergenler, Bursa'da kalanlara göre daha çok her zaman ve her durumda dua ettiklerini belirtirken, Bursa Yetiştirme Yurdu'nda kalan ergenler daha çok kötü durum ve zamanlarda dua ettiklerini belirtmektedir. Bursa Yetiştirme Yurdu'nda kalan ergenlerin çoğu yaşadıkları ile başa çıkma sürecinde duanın etkisini daha çok problemlerini ortaya koymada ve çözüme yardım ettiğini belirtirken Şanlıurfa Yetiştirme Yurdu'nda kalan ergenlerin çoğu duanın ferahlamalarına, rahatlamalarına etkisi olduğunu belirtmektedir. Yaşadıkları sorunlar ile başa çıkmada ibadetlerin etkisi değerlendirildiğinde; Bursa Yetiştirme Yurdu'nda kalan ergenler, ibadetlerin başa çıkma yöntemi olarak stres ve kaygıyı azalttığını daha çok ifade ederken, Şanlıurfa Yetiştirme Yurdu'nda kalan ergenler ise olumlu davranış kazandırma üzerindeki etkisini" vurguladıkları belirtilmektedir. Bu araştırma çocukların çeşitli durumlar için dinin olumlu etkilerinden faydalandıklarını onu bir araç olarak kullandıklarını ortaya koymaktadır.

Melek, çocuk yuvaları ve yetiştirme yurdunda kalan çocuklara sunulan din hizmetlerini araştırdığı çalışmasında, bu çocukların din eğitimine yönelik sorun ve ihtiyaçlarını şu şekilde özetlemiştir.²⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı arasında yapılan protokolde, ilgili kurumların görev ve sorumluluk alanları açıkça belirlenmediğinden verimli ve etkin bir hizmet süreci yürütülememektedir. Yuva ve yurtlarda ilgili protokol gereği mülki amir onayı ile İmam-Hatip Lisesi ve üstü öğrenime sahip, farklı eğitim ve unvanlarda personel görev yapmaktadır. Oysa bu hizmet, alanında

²³ Kozan, "Korunmaya Muhtaç Çocukların Din Eğitimi", s. 3.

²⁴ Asude Coşkunsever, "Yetiştirme Yurdunda Kalan Ergenlerin Yaşadıkları Sorunlar ve Dini Başa Çıkma: Bursa ve Şanlıurfa Yetiştirme Yurtları Örneği", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016, c. 25, sayı: 2, s. 97-124.

²⁵ Ali Melek, "Çocuk Yuvaları Ve Yetiştirme Yurtlarında Din Hizmetleri", *Sosyal Açılımlı Din Hizmetleri, Diyanet İşleri Başkanlığı IV. Din Şurası (12-16 Ekim)*, Ankara 2009, s. 391 vd.

dinî yükseköğrenim görmüş, din hizmetleri sınıfında görevli olup pedagojik formasyona sahip fakülte mezunu personel görevlendirilmelidir. Yurt ve yuvalarda görevlendirilen müftülük personeli, pedagojik formasyonu da içeren bir hizmet içi eğitime tâbi tutulmadan görev yapmaktadır. Bu durum, hedef kitle olan çocuklarla iletişimi ve hizmet kalitesini olumsuz etkilemektedir. Yurt ve yuvalarda yürütülen din hizmetleri, çoğunlukla sözel bilgi aktarımı şeklinde sürdürülmektedir. Bu ise hedef kitle olan çocukların ilgisini çekemediğinden yeterince faydalı olamamaktadır. DİB mevzuatı ve ilgili protokol gereği cami dışı din hizmetleri kapsamında yurt ve yuvalarda uygulanması gerekli görülen piyes ve skeç gibi sosyal-kültürel etkinlikler çoğunlukla yapılamamaktadır. İlgili protokolde gerekli düzenlemeler bulunmaması nedeniyle yetiştirme yurtlarında gerçekleştirilen konferans, seminer, panel ve benzeri programlar belli bir müfredat ve program çerçevesinde düzenli olarak yürütülememektedir. Yetiştirme yurtlarında kalan çocukların eğitimlerine katkıda bulunmak amacıyla, dinî-millî gün ve gecelerde çocukların yaşlarına hitap eden programlar düzenli ve yaygın olarak uygulanamamaktadır. Koruma altına alınan çocukların ilgilerini çeken, duygu ve anlayış seviyelerine hitap eden görsel yayınlara ihtiyaç duyulmaktadır. Çocuk yuvaları ile yetiştirme yurtlarının kütüphanelerinde “Diyanet Kitaplığı” oluşturulmalıdır. Bu kitaplıklarda DİB’in çocuklara hitap eden tüm eserleri ile Diyanet İslam Ansiklopedisi ve benzeri kaynak eserlerle zenginleştirilmelidir. Ayrıca DİB tarafından yayınlanan Çocuk Dergisi çocuk yuvalarına, Diyanet Aylık Dergisi ise yetiştirme yurtlarına düzenli olarak gönderilmelidir. Çocuk yuvası ve yetiştirme yurtlarında yürütülen din hizmetlerinin planlama ve sunumunda kurum içi koordinasyon eksikliği yaşanmaktadır. Cami dışı din hizmetleri, Din Hizmetleri Dairesi Başkanlığına bağlı İrşad Şubesi Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir. Bu durum, ilgili müdürlüğün, yetiştirme yurdu, çocuk yuvaları ve cezaevleri gibi alanlarda verimli bir hizmet sunumunu mümkün kılamamaktadır. Bu kurumlarda ve diğer cami dışı hizmet alanlarında sunulan hizmetlerin verimliliğini artırmak ve koordinesini sağlamak üzere, DİB bünyesinde “Sosyal Açılımlı İrşad Hizmetleri Daire Başkanlığı” adı altında müstakil bir başkanlık kurulmalıdır²⁶. Tespit edilen sorun alanları, ihtiyaçlar ve bazı çözüm önerileri korunma ihtiyacı olan çocuklara yönelik din hizmetlerinin sağlıklı, verimli, nitelikli ve istenen düzeyde verilemediğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çocukların kendi din eğitimi taleplerine ek olarak, profesyonellerin dinin etkilerinden bu çocukları daha etkin ve verimli bir şekilde faydalandırmak, rehabilitasyon ve topluma uyum süreçlerine katkı sunmak adına daha bilinçli, kontrollü ve planlı bir süreç olarak din eğitimi ihtiyacını görmeleri buna yönelik düzenlemeler yapmaları gerekir.

Yukarıdaki açıklama ve araştırmalar korunma ihtiyacı olan çocukların, hem kendilerinin hem ailelerinin hem de öğretmenlerinin görüşleri nitelikli bir din eğitime ihtiyaç duyduklarını kanıtlar niteliktedir. Burada davranış özelliklerine ve ihtiyaçlarına yer verdiğimiz korunma ihtiyacı olan çocukların bakımlarının nasıl sağlandığına bakmamız faydalı olacaktır.

1.3. KORUNMA İHTİYACI OLAN ÇOCUKLARA SUNULAN BAKIM YÖNTEMLERİ

Korunma ihtiyacı olan çocuklara verilen bakım yöntemleri esas itibarıyla, çocuğun aile ortamında korunması, koruyucu aile, evlat edindirme ve kurum bakımındır.

1.3.1. Çocuğun Aile Ortamında Bakımı ve Korunması

Korunma ihtiyacı olan çocuklar için öncelikli bakım türü kendi ailesinin veya akrabasının yanında korunmasıdır. Türkiye’de aynî ve nakdî yardımlar sağlanarak çocuğun kendi ailesi veya akrabası yanında

²⁶ Melek, *a.g.e.*, s. 379-383.

korunması yöntemi 2828 sayılı SHK'da öngörülmüş ve bu kanunla ekonomik yönden desteğe ihtiyaç duyan ailelerin parasal ve nesnel hizmetlerden yararlandırılacağı ifade edilmiştir.²⁷

Koruyucu Aile Bakımı: Yasal çerçevesi SHK'da çizilmiş olan korunma ihtiyacı olan çocukların kendi ailesi dışında başka bir ailenin yanında bakıldığı hizmet türüdür.²⁸ Koruyucu aile bakımının yasal çerçevesi KAY ile belirlenmiştir.²⁹ KAY'nin 4. maddesinde veli ya da vasi dışında kalan kan bağı bulunan akrabalar ya da çocuğun iletişim içinde olduğu veya tanıdığı bakıcı, komşu gibi yakın çevresinde olan, tercih etmeleri halinde en az temel anne-baba eğitimleri kapsamında eğitim almış kişi ve ailelerin sağladığı bakım "akraba veya yakın çevre koruyucu aile modeli" olarak tanımlanmıştır. Ailelerin eğitim düzeyleri, aldıkları koruyucu aile eğitim basamakları ve çocuğun aile yanında kalma süresi gözetilerek adlandırılan "geçici koruyucu aile, süreli koruyucu aile, uzmanlaşmış koruyucu aile" modelleri de bulunmaktadır. Bu yönetmelikte belirlenen esas ve usuller çerçevesinde korunmayı gerektiren duruma göre belirlenen sürede il veya ilçe müdürlükleri denetiminde, ödeme karşılığı ya da karşılıksız olarak çocuğun bakımını ve yetiştirilmesini üstlenen, aile ortamında yaşamını sağlayan kişi ve aileler ise koruyucu aile olarak tanımlanmaktadır.

Evlât Edindirme: Evlat edinme TMK'nın 305-320. Maddeleri arasında düzenlenmiştir.³⁰ Evlat edinme, şartların sağlanması ve sona ermesi bakımından hâkim izni ile tamamlanan hukuki bir kurumdur. Evlat edinenle evlatlık arasında evlilik içi soy bağına benzer bir hısımlık ilişkisi oluşturur. Evlat edinme, anne-babası hukuken ya da fiilen belli olmayan veya anne-babası bulunmakla birlikte öz ailenin çocuğa sağlıklı yetişme ortamı sunmadığı durumlarda, çocuğun başka bir ailenin sürekli ve asli bir üyesi olmasını sağlar. Böylece evlat edinilen çocuğa kan bağı ile bağlı olduğu anne-babasının yerine getiremediği güvenlik, barınma ve bakım vb. işlevler evlat edinen aile ortamında sağlanmış olur. Evlat edinilen, çocuk evlat edinenin mirasçısı olarak onun soyadını alır ve velayeti altına girer.

1.3.2. Kurum Bakımı

Çocuk Destek Merkezleri: Suça sürüklenmesi, suç mağduru olması veya sokakta sosyal tehlikelerle karşı karşıya kalması sebebiyle haklarında bakım tedbiri veya korunma kararı verilen çocuklardan psiko-sosyal desteğe ihtiyaç duyduğu tespit edilenlerin, bu ihtiyaçları giderilinceye kadar geçici süre ile bakım ve korunmalarının sağlandığı, bu süre içinde aile, yakın çevre ve toplum ilişkilerinin düzenlenmesine yönelik çalışmaların yürütüldüğü çocukların mağduriyet, suça sürüklenme, yaş ve cinsiyet durumuna göre ayrı ayrı yapılandırılan veya ihtisaslaştırılan yatılı sosyal hizmet kuruluşlarıdır.

Çocuk Yuvası: 0-12 yaş arası korunma ihtiyacı olan çocuklar ile gerektiğinde 12 yaşını doldurup, tek başına yaşamını sürdüremeyecek durumda olanlardan kurumca himaye olunan kız çocuklarını, bedensel, psiko-sosyal ve duygusal gelişimleri sağlıklı, topluma yararlı bireyler olarak yetiştirmekle yükümlü olan yatılı sosyal hizmet kuruluşlarıdır.

Yetiştirme Yurdu: 13-18 yaş ve 18 yaşın üzerinde korunma kararının devamını gerektiren şartları taşıyan korunmaya muhtaç çocukları; Atatürk İlke ve İnkılaplarına bağlı, demokrasi bilincine sahip, insan haklarına saygılı, çağdaş, beden, ruh ve duygusal gelişimleri sağlıklı, topluma yararlı bireyler olarak yetiştirmek, korumak, bir iş veya meslek sahibi yapmakla görevli ve yükümlü olan yatılı sosyal hizmet kuruluşlarıdır.

²⁷ Sosyal Hizmetler Kanunu, Resmi Gazete: 27 Mayıs 1983, sayı: 18059.

²⁸ Sosyal Hizmetler Kanunu, Resmi Gazete: 27 Mayıs 1983, sayı: 18059.

²⁹ Koruyucu Aile Yönetmeliği, Yayınlandığı Resmi Gazete: Tarih: 14 Aralık 2012 Cuma, sayı: 28497.

³⁰ Türk Medeni Kanunu, Resmi Gazete: 8 Aralık 2001, sayı: 24607.

Çocuk Evleri: Haklarında korunma ya da tedbir kararı verilen 0-18 yaş arası korunmaya ihtiyacı olan çocukları korumak, bir iş veya meslek sahibi yapmak, izlemek ve desteklemekle görevli ve yükümlü olan yatılı sosyal hizmet kuruluşlarıdır. Her ilin sosyal, kültürel açıdan çocuk yetiştirmeye uygun bölgelerinde tercihen il merkezinde okul ve hastanelere yakın apartman dairesi veya müstakil dairelerde 5 ile 8 çocuğun kaldığı evlerdir.

Kreş ve Gündüz Bakımevleri: 0-6 yaş grubundaki çocukların bakımlarını gerçekleştirmek, bedensel ve ruhsal sağlıklarını korumak ve geliştirmek ve bu çocuklara temel değer ve alışkanlıkları kazandırmak amacıyla kurulan ve yatılı olmayan sosyal hizmet kuruluşlarıdır.

Çocuk Evleri Sitesi: Korunma ihtiyacı olan çocukların bakımlarının sağlandığı aynı yerleşkede bulunan birden fazla ev tipi sosyal hizmet biriminden oluşan kuruluşu ifade eder.³¹

2. DİNÎ İNANCIN RUH SAĞLIĞI VE REHABİLİTASYON SÜREÇLERİNE ETKİSİ

Koruyucu sağlık hizmetleri kapsamında yer alan rehabilitasyon, bireyin yeniden en yüksek düzeyde fonksiyon görebilmesini sağlama sürecidir.³² Rehabilitasyon, insanın kendi kendine yetecek dereceye gelene kadar gördüğü tedavi biçimine denir. Rehabilitasyon hizmetleri kişinin durumu, hastalığı ve karşılaştığı güçlüklerle göre değişiklik göstermektedir. Tedavi süreci kişilerin kendi kendilerine yeterliliğinin görüldüğü zamana kadar devam eder. Kişiler hastalıklardan uzaklaşarak sağlıklı hallerine beden ve ruhen geri dönmektedir.³³ Rehabilitasyon hizmetlerinin amacı, bireyin toplumda yeniden yaşaması, çalışması ve öğrenmesi için gerekli olan fiziksel, entelektüel ve duygusal becerileri kazanmasını sağlamaktır.³⁴ Ruh sağlığı ise kişinin kendisi ve diğer insanlarla uyum ve denge içinde olmasıdır. Bu bölümde, önceki bölümlerde davranış özellikleri, ihtiyaçları ve kendilerine sağlanan bakım yöntemlerine yer verdiğimiz korunma ihtiyacı olan çocukların ruh sağlıklarına ve rehabilitasyon süreçlerine katkı sunabileceğini öngördüğümüz dinî inançların etkisine yer verilecektir. Dinî inancın bireylerin ruh sağlığına ve rehabilitasyon sürecine olumlu etkisi pek çok araştırmada bilimsel olarak kanıtlanmıştır.

Dünya Psikiyatri Federasyonu, insanlarda dinî ilginin desteklenmesinin, koruyucu ruh sağlığı etkisinin olduğunu kabul etmekte ve bununla ilgili aktiviteleri de teşvik etmektedir.³⁵ İnsanlarda koruyucu ruh sağlığı açısından önemli etkilere sahip olan dinî inanç ve moral değerler sistemi, bu anlamda toplumun bütün fertlerinde ruh sağlığının korunması ve hatta tedavi edilmesi konusunda önemli bir faktör olarak dikkat çekmektedir. Özellikle mağdur olan kesimlerin ruh sağlıkları açısından daha çok rehabiliteye muhtaç oldukları açıktır. Bu konuda gerçekleştirilen araştırmalardan bazıları şunlardır:

Ellison tarafından gerçekleştirilen bir araştırma sonucunda; dinî inançlara sahip kimselerin yaşam memnuniyetlerinin daha yüksek olduğu, mutluluk ve hayatı etkileyecek travmatik hadiselerin olumsuz sonuçlarından daha az etkilendikleri tespit edilmiştir.³⁶ Dinî inançlar ve bu inançların doğal sonucu olarak yapılan ibadetler, kişinin ruh ve beden sağlığı üzerinde olumlu etkiler oluşturarak, toplumsal birlik ve beraberliği sağlayarak bireyin toplumsallaşmasına da katkı sağlamaktadırlar. Ayrıca güçlü ve sağlıklı bir dinî inanç, bireyi yaşanan birtakım olumsuz olaylar sonucunda depresyona girmeye karşı korumak-

³¹ Sosyal Hizmetler Kanunu, Resmi Gazete: 27 Mayıs 1983, sayı: 18059.

³² Nermin Gürhan - Besti Üstün, "Rehabilitasyon Hizmetleri" *Hemşirelik Bülteni*, 1994, c. 8, sayı: 31, s. 46-51.

³³ www.denkbilgi.com/rehabilitasyon-hizmetlerinde-amac-nedir.html

³⁴ Gürhan ve Üstün, "Rehabilitasyon Hizmetleri", s. 46.

³⁵ Akt., Hakkı Kalaycı, *Yetiştirme Yurtlarındaki Çocuklarda Sosyal Dışlanma Riski (Tokat ve Turhal Örneği)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi SBE., Sakarya 2007, s. 215.

³⁶ Christopher G. Ellison, "Religious Involvement and Subjective Well-Being", *Journal of Health and Social Behavior*, 1991, volume: 32, issue: 1, pp. 80-99.

tadır. Kişi bu gibi durumlarda her şeyi yaratan, her şeyin mutlak sahibi yüce yaratıcısına yönelerek ruhunu teskin edebilmektedir. Aksi takdirde bir ömür boyu karşılaşılan ölüm, kaza, boşanma, iflas vb. pek çok maddî ve manevî yıkıcı olayla baş etmek kolay olmamaktadır. Dini sistemler, kişileri yaşadıkları olayları göğüsleyebilmeleri ve onları açıklayabilmeleri için kapsamlı ve aynı zamanda bir bütün olan inançlar ile donatmaktadır.³⁷ Bu şekilde ruh ve beden sağlığının korunmasına yardımcı olmaktadır.

Doğan tarafından gerçekleştirilen bir saha çalışmasında, duanın birey üzerindeki psikolojik ve psikoterapötik etkileri incelenmiştir.³⁸ Türkiye'nin üç ilinde, farklı gelişim dönemlerine ait farklı yaş gruplarından elde edilen örnekleme uygulanan anket sonucunda; duanın, bireyin psikolojisi üzerinde iyileştirici etkileri olduğu tespit edilerek, örnek olaylarla desteklenmiştir. Benzer şekilde Koç tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, ergenlik döneminde dua ve ibadet psikolojisinin ruh sağlığı üzerindeki etkileri araştırılmıştır.³⁹ Çalışmada ruh sağlığı kavramı stres, kaygı, depresyon ile sınırlı olarak ele alınırken ibadet de namaz, oruç, Kuran okuma ve tövbe boyutları çerçevesinde ele alınmıştır. Türkiye'de ortaöğretim gören ergenlerin seçildiği evreni temsilen, Bursa il sınırları içerisinde dört farklı türden ortaöğretim kurumunda öğrenim gören 400 ergene tesadüfî örneklem yoluyla anket uygulanmıştır. Ergenlik dönemindeki dinî inanç düzeyi ve dua-ibadet sıklığı ile ruh sağlığının korunması arasında anlamlı ve önemli bir ilişkinin var olduğu tespit edilmiştir. Yaparel tarafından Ankara İlahiyat Fakültesi öğrencileri ve mezunları arasından seçilen 120 erkek ile gerçekleştirilen araştırma sonucunda da 23-28 yaş grubu bireylerde depresyon ile ibadete katılma arasında ve 17-22 yaş grubu bireylerde ise dua ile durumluk kaygı (bireyin içinde bulunduğu stresli durumdan dolayı hissettiği subjektif korku) arasında olumsuz bir ilişki bulgulanmıştır.⁴⁰

Gürsu tarafından ergenlik döneminde ortaya çıkan psikolojik sağlık sorunları ile ergen dindarlığı arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla Konya ilindeki 8 farklı ortaöğretim kurumunda öğrenim görmekte olan 508'i kız ve 501'i erkek olmak üzere toplam 1009 kişilik örneklem grubu ile gerçekleştirilen çalışmada, deneklerin dindarlık ölçeğinden aldıkları puanlar arttıkça, psikolojik sağlığın alt ölçekleri olan depresyon, anksiyete, olumsuz benlik, somatizasyon ve hostilite puanları anlamlı bir şekilde düşmektedir.⁴¹ Başka bir ifadeyle dindarlığın, söz konusu rahatsızlıkları engelleyici bir işlevinin olduğu tespit edilmiştir. Yazara göre "Dinin Bazı psikolojik rahatsızlıklara karşı çok sayıda araştırmalarda da desteklendiği gibi olumlu sonuçlar verdiği göz önünde bulundurulduğunda, çağın getirdiği problemlerle birlikte gittikçe yaygınlaşan depresyon, anksiyete, olumsuz benlik, somatizasyon ve hostilite gibi psikolojik sağlık sorunlarının ergen dünyasında daha az yaşanacağı, dinin ve dindarlığın yeri geldiğinde psikoterapötik bir etki oluşturacağı mümkün görünmektedir." Bu etki özellikle dindarlık ile depresyon arasındaki anlamlı ve negatif ilişki dinin, dini ibadetleri yerine getirmenin depresyonu önlediği ve depresyona karşı koruduğu Cengil, Şengül ve Güven tarafından da tespit edilmiştir.⁴²

³⁷ Recep Yaparel, "Depresyon ve Dini İnançlar ile Tabiatüstü Nedensel Yüklemeler Arasındaki İlişkiler", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, 1994, sayı: 8, s. 278-279.

³⁸ Mebrure Doğan, *Duanın Psikolojik ve Psikoterapötik Etkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi SBE., Bursa 1997.

³⁹ Mustafa Koç, *Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi SBE., Bursa 2002.

⁴⁰ Recep Yaparel, "Yirmi-Kırk Yaşlar Arası Kişilerde Dini Hayat ile Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE., Ankara 1987.

⁴¹ Orhan Gürsu, *Ergenlik Döneminde Psikolojik Sağlık ve Dindarlık İlişkisi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE., Konya 2011.

⁴² Muammer Cengil, "Depresyonu Önlemede Dini İnancın Koruyucu Rolü", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2003, c.3, sayı:2, s.129-152; Fatma Şengül, "Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkisi", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE., İstanbul 2007; Hülya Güven, "Depresyon ve Dindarlık İlişkisi", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE., İstanbul 2008.

Yapıcı tarafından din ve dindarlık olgusunun ruh sağlığı ile olan ilişkisini kuramsal ve uygulamalı olarak incelemek amacıyla hazırlanan çalışmada, ruh sağlığı bağlamında dinin bireysel ve sosyal hayata etkileri alt başlığında dindarlık, ahlaki davranışlar ve sosyal uyum konusunda yapılan ampirik çalışmalarda ahlaki değerlerin korunması, toplumsal huzurun sağlanması gibi konularda dinin önemli fonksiyonunun olduğu belirtilmiştir.⁴³ Yurt dışından ve yurt içinden birçok araştırma sonuçlarına yer verilen çalışmada; dindar olanların dindar olmayanlara oranla daha uyumlu ve daha sorumluluk sahibi olduğu kaydedilmiştir. Dindarlık, alkol ve uyuşturucu kullanımı konusunda dinin zararlı alışkanlıklar karşısında genelde olumsuz tavır takındığı vurgulanmış, dindarlık ile zararlı alışkanlıklar arasındaki ilişki araştırılmıştır. Ampirik çalışmaların sonuçlarından hareketle, dindarlıkla alkol ve uyuşturucu bağımlılığı arasında ters yönlü bir ilişki olduğu; ancak bunun sadece dinin sağladığı sosyal destekle değil, dinin genel tutumuyla ve inancın bireye sunduğu amaç ve anlamlarla açıklanabileceği belirtilmiştir. Dindarlık, evlilik ve cinsel hayat başlığında, dinlerin diğer birçok alanda olduğu gibi cinsellik konusunda da insan hayatına düzenlemeler ve sınırlamalar getirdiği belirtilmiştir. Dindarlık ile cinsel tutumlar arasındaki ilişki ile ilgili ampirik çalışmaların sonuçları, dindarların evlilik öncesi ve evlilik dışı cinsellik yaşama oranının dindar olmayanlara nispetle düşük olduğunu ortaya koymuştur. Dindarlık, bedensel sağlık ve uzun yaşama konusunda gerçekleştirilen Metaanaliz çalışmalarının sonuçlarına göre dinin sağlıklı ve uzun yaşamada olumlu etkide bulunduğu vurgulanmıştır. Bu sonuçların dinin ahlâkî davranışları teşvik etmesi, hayata anlam yüklemesi, cinsel yaşam üzerindeki biçimlendirici ve zararlı alışkanlıkları sınırlandırıcı etkileri ile anlamlı bir bütün oluşturduğu belirtilmiştir. Dindarlığın depresyon ve umutsuzlukla olan ilişkisinde araştırma sonuçlarına göre, genellikle negatif yönde sonuçlar gözlemlenmiştir. Dindarlık ile intihar arasında genellikle ters yönlü ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Olumlu Tanrı tasavvuruna sahip, Tanrı'yla sağlıklı iletişim kuran ve dinî grubun desteğini alan kişilerin intihara karşı daha korunaklı olabileceği vurgulanmıştır.⁴⁴ Aydın tarafından gerçekleştirilen başka bir çalışmada da elde edilen bulgular Yapıcı'nın elde ettiği bulgularla benzerlik göstermektedir.⁴⁵ Buna göre olumlu bir Tanrı algısına sahip olanların zorluklarla baş etmede daha olumlu dinî başa çıkma tarzlarını kullandıkları ve olumlu Tanrı algısına sahip olan ve olumlu dinî başa çıkma tarzlarını kullananların daha az depresif oldukları, intihar düşüncelerinin daha az olduğu ve yaşamı sürdürmeye yönelik daha fazla sebebe sahip oldukları ifade edilmektedir. Bu açıdan olumlu dinî inançların, psikolojik sağlıkla pozitif yönde ilişkili olduklarının ve kişileri intihardan alıkoyabileceklerinin düşünülebileceği, seven, koruyan ve yol gösteren bir Tanrı'ya olan inancın, kişileri yaşama bağlayan bir unsur olabileceği ve böylesi bir Tanrı algısının, acılara göğüs germede inanan bireye yardım edebileceği vurgulanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre dinin intiharı önleyici bir faktör olmasının yanı sıra olumlu dini algıların da yaşama bağlayan ve psikolojik sağlığı destekleyen bir yönü olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmanın verileri ışığında olumlu (sevgi yönelimli) dinî inançların insanları yaşama bağlayan sebeplerle ilişkili olduğu ve kimi insanlar için intiharı önlemede etkin bir faktör olduğu sonucuna varılmıştır. "Bu nedenle dinî-manevî inançların sadece intiharı yasaklayan yönüne değil, ruh sağlığını geliştirici yönlerine de odaklanmak gerekir" şeklinde öneride bulunulmuştur.

Dindarlık ile ruhsal durumun pozitif göstergesi olan mutluluk arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunduğu Acaboğa, Aydemir, Kurnaz ve Sevindik tarafından gerçekleştirilen çalışmalarıyla tespit

⁴³ Asım Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*, Karahan Kitapevi, Adana 2012, s. 57-89.

⁴⁴ Yapıcı, *a.g.e.*, s. 286-296.

⁴⁵ Özlem Güler Aydın, "Yaşamı Sürdürmede Dini İnançın Rolü", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE., Ankara 2011.

edilmiştir.⁴⁶ Dindarlık, umut, umutsuzluk ve yalnızlık arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalarda dindarlık ile umut arasında pozitif, dindarlık ile umutsuzluk ve yalnızlık arasında negatif bir ilişki bulunmuştur.⁴⁷

Karşı tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada, dindarlığın öfke kontrolünde önemli etkisi olduğu görülmüştür.⁴⁸ Öfke kontrolünde dindarlığın etkileri konusunda yurt dışında yapılan pek çok araştırmada da dindarlığın, bireyin öfke ve benzeri negatif duygularla başa çıkmasında önemli desteği olduğu tespit edilmiştir. Öfke ile dindarlık ilişkisi konusunda elde edilen verilerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Örneklem grubunun sürekli öfke, öfke içte, öfke dışı skorları ile ibadet, dinî duygu, içsel dinî motivasyon ve dindarlık toplam skorları arasında negatif yönlü, örneklem grubunun, öfke kontrol skorları ile ibadet, dinî duygu, içsel dinî motivasyon ve dindarlık toplam skorları arasında ise pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Böylece, “dindarlık arttıkça sürekli öfke, öfkeyi içe atma ve öfkeyi dışı yansıtma azalır, öfke kontrolü artar” şeklinde ifade edilmektedir. Negatif duygularla başa çıkma ve onları yönetme konusunda bir başka araştırma da Tokur tarafından gerçekleştirilmiştir.⁴⁹ Bu araştırmada, 16-90+ yaş aralığında, genelde Erzurum, Bayburt ve Trabzon’da ikamet eden 1000 kişiye ulaşılarak stres ve dindarlık arasındaki ilişki tespit edilmeye çalışılmıştır. Stres ile dindarlık arasındaki ilişki konusunda elde edilen verilerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular, stres ile dindarlığın ibadet boyutu, duygu boyutu, inanç boyutu, içsel dinî motivasyon boyutu ve dindarlık toplam puanı arasında ters yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Başka bir araştırma Davarcı tarafından gerçekleştirilmiştir.⁵⁰ Adana ilinde lise seviyesinde eğitim öğretim gören 505 öğrencinin katılımıyla gerçekleştirilen bu ampirik çalışmada, çocukların dindarlıkları ile aile içi şiddete maruz kalma düzeylerinin, onların betimsel özelliklerine ve öznel dindarlık algılarına göre değişip değişmediği araştırılmıştır. Araştırma sonucunda dindarlığın inanç boyutu ve aile içi şiddete maruz kalma düzeyi arasında negatif yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Çocukların inanç boyutundaki dindarlık düzeyleri arttıkça, aile içi şiddete maruz kalma düzeylerinin azaldığı tespit edilmiştir.

Bu bölümde, dinî inanç ve dindarlığın bireylerin ruh sağlığına ve rehabilitasyon süreçlerine olumlu katkı sunan alan çalışmalarına yer verilmiştir. Literatürde sayıları pozitif etkinin tespit edildiği araştırmalardan az da olsa dindarlık ve ruh sağlığı arasında negatif bir ilişki tespit eden veya hiçbir ilişki tespit etmeyen çalışmalar da bulunmaktadır. Araştırmamızda, ileride dinî inançların olumlu etkisi temel alınarak bir özelleştirilmiş bir din eğitimi programı tasarlayacak olanlara bir zemin oluşturmak ve yardımcı olmak amacıyla yola çıkıldığından ve bir makalenin kapsamının fazlasıyla aşılabacağından dolayı bu tarz çalışmalara özellikle yer verilmemiştir.

⁴⁶ Asiye Acaboğa, “*Din-Mutluluk İlişkisi*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sütçü İmam Üniversitesi SBE., Kahramanmaraş 2007; Rüveyda Efdal Aydemir, “*Dindarlık ve Mutluluk İlişkisi (İlk Yetişkinlik Dönemi)*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE., Samsun 2008; Mahmut Kurnaz, “*İlk Yetişkinlerde Dini Yönelim-Mutluluk İlişkisi*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi SBE., Isparta 2015; Durmuş Sevidik, “*Orta Yaş Dönemi Bireylerde Dindarlık-Mutluluk İlişkisi: Denizli Örneği*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi SBE., Isparta 2015.

⁴⁷ Nurten Kimter, *Dinî İnanç İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi (Üniversiteli Gençlerde Umutsuzluk Psikolojisi ve Din Üzerine Bir Araştırma*, Kriter Yay., İstanbul 2012; Muhammed Kızılgeçit, “*Yalnızlık Umutsuzluk ve Dindarlık İlişkisi*”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE., Erzurum 2011; Adem Yavuz, “*18-25 Yaş Üniversite Gençliğinde Dini İnanç ve Umutsuzluk İlişkisi (Sakarya Üniversitesi Örneği)*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi SBE., Sakarya 2009; Abdullah Dağcı, “*Pozitif Psikoloji Bağlamında Umudun Dindarlıkla İlişkisi*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE., Konya 2014; Fatih Kandemir, “*Umut-İyimserlik ve Dindarlık İlişkisi*”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE., Erzurum 2016.

⁴⁸ Necmi Karşlı, “*Öfke Kontrolü ve Dindarlık İlişkisi (Erzurum Örneği)*”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE., Erzurum 2011.

⁴⁹ Behlül Tokur, *Stres-Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE., Erzurum 2011.

⁵⁰ Yasemin Davarcı, “*Aile İçinde Çocuğa Yönelik Şiddetin Dindarlıkla İlişkisi*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi SBE., Adana 2015.

Yukarıdaki araştırma bulguları göstermektedir ki, dinî inançlar ve bu inançların sonucu olan dinî davranışlar (dini, ilgi, duygu, düşünce ve tutumlar olarak bütüncül düşünelim) bireylerin ruh sağlığına hatırı sayılır derecede pozitif yönde etki etmektedir. Bireylerin, pek çok ihtiyaç ve arayışına cevap vermektedir. Dinî inançlar, bireylerin rehabilitasyon sürecine katkı sunarken, toplumsal yaşamı sürdürmelerinde gerekli becerileri de kazandırmaktadır. Dinî inançlar sayesinde bireyler kendilerini daha mutlu, gelecekte umutlu, özgüven ve özsaygıları yüksek, daha sabırlı, ahlaken olgun, affedici, hayata motive ve psikolojik olarak sağlam hissetmektedirler. Kaygı, yalnızlık, stres, öfke, anlamsızlık, ümitsizlik hisleri, depresyon ve intihara meyilleri, hayata, kendilerine ve sosyal çevrelerine karşı negatif tutum ve çatışmaları, şiddete maruz kalmaları, ruhsal rahatsızlıkları azalmakta ve kaybolmaktadır. Problemlerle başa çıkmaları daha kolay, hayata tutunmaları daha sağlam, iyileşme ve kendilerini onarmaları daha hızlı olmaktadır. Akademik çalışmalarla desteklenmiş ve kanıtlanmış bu tespitlerden hareketle bireylerin yaşamında hayati öneme sahip dinî inançların, korunmaya ihtiyacı olan çocukların topluma kazandırılmalarına katkıda bulunmak amacıyla kullanılması son derece yerinde bir davranış olacaktır. Bu amaçla sürecin daha sağlıklı bir şekilde ilerleyebilmesi için dinî inanç, duygu ve bilgilerin başıboş bırakılmaması, kontrollü ve planlı bir şekilde öğretilmesi de gerekmektedir. Bu bağlamda yaygın din eğitimi kapsamında korunmaya ihtiyacı olan çocukların rehabilitasyonunda din eğitiminin yerini ve rolünü belirlemek, ileriye dönük pek çok çalışmanın önünü açacak, çalışacak olanlara ışık tutacaktır.

3. KORUNMA İHTİYACI OLAN ÇOCUKLARIN REHABİLİTASYON SÜRECİNDE DİN EĞİTİMİNİN KATKISI

Önceki bölümlerde korunma ihtiyacı olan çocukların hem kendi görüşleri, hem ailelerinin ve öğretmenlerinin hem de kendilerine bakım hizmeti sunan profesyonellerin görüşleri dikkate alınarak, bu konuda gerçekleştirilen bilimsel çalışmalar ve mesleki tecrübelerimiz ışığında bu çocukların elzem bir ihtiyacı olarak tespit edilen din eğitiminin aynı zamanda tüm diğer insanlar gibi korunma ihtiyacı olan çocuklar için de hukuki bir hak olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nitekim Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin 14. maddesinde de bu haktan açık olarak söz edilmektedir:

1. Taraf devletler, çocuğun düşünce, din ve vicdan özgürlükleri hakkına saygı gösterir,

2. Taraf devletler, ana babanın ve gerekiyorsa yasal vasilerin, çocuğun yetenekleriyle bağdaşır biçimde haklarının kullanılmasında çocuğa yol gösterme konusundaki hak ve ödevlerine saygı gösterir.

3. Bir kimsenin dinini ve inançlarını açıklama özgürlüğü kanunla öngörülerek ve gerekli olmak kaydıyla yalnızca kamu güvenliği, kamu düzeni, sağlık ve ahlâkî ya da başkalarının temel hakları ve özgürlüklerini korumak gibi amaçlarla sınırlanabilir.⁵¹

Din, insanın var olduğu her yerde bir ihtiyaç olarak var olmuştur. İnsanın ve dinin var olduğu her yerde de eğitim vazgeçilmez bir unsur olarak karşımıza çıkmıştır. Din eğitimi insan ve dinin varlığının doğal bir sonucudur. İnsan var olduğu sürece din ve din eğitimi de var olmaya devam edecektir. Din eğitiminin hedeflerine bakıldığında; 1-Bir ahlak sistemi kurmak, 2-Kişiyi kendisini tanıtmak, 3-İdeal insanı yetiştirmek, 4-Ebedî mutluluğa ulaşmak, 5-Şahsiyeti disipline etmek, 6-Özdisiplin sağlamak olduğu görülecektir.⁵² Buradan din eğitiminin temel amacının ahlaklı, kendini bilen ve tanıyan, ebedi mutluluğa ulaşmak için çabalayan, sağlam şahsiyetli, öz disiplin ve yeterlilik sahibi, topluma faydalı ve uyumlu ideal insanı yetiştirmek olduğu sonucuna ulaşılabilir.

⁵¹ Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, Milletler Arası Sözleşme, Resmi Gazete, 27 Ocak 1995, sayı: 22184.

⁵² Cemil Oruç "Din Eğitiminin Hedefleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 13, sayı:1, s. 259-269.

Yukarıdaki araştırma bulgularını yorumlayarak ve mesleki tecrübelerimizle birleştirerek din eğitiminin hedeflerini gerçekleştirirken genel olarak tüm insanların özel olarak korunma ihtiyacı olan çocukların hayatlarında şu üç ana rolü üstlendiğini tespit etmiş bulunuyoruz: 1-Koruyucu ve Önleyici Rol, 2-İyileştirici ve Onarıcı Rol, 3-Hayatı Sürdürmede Yardımcı Rol. Araştırma bulgularından korunma ihtiyacı olan çocukların hayatlarının belirli dönemlerinde din eğitiminin bu üç rolünden birini kullandıkları veya kullanabilecekleri sonucuna ulaştık. Şimdi de din eğitiminin bu rolleri nasıl yerine getirdiğini açıklayalım.

1. *Din Eğitiminin Koruyucu ve Önleyici Rolü:* Din insanın hayatının her alanına nüfuz ve müdahale ederek, maddî ve manevî yaşam için emir ve yasaklar koyarak, nasıl yaşanması ve yaşanmaması gerektiğini belirler. İnananlardan zararlı alışkanlıklar, olumsuz davranışlar ve kötülüklerden uzak durmasını ister. Bu zararlı alışkanlıklar, olumsuz davranışlar ve kötülüklerin ne olduğunu ayrıntılı bir şekilde anlatır. İşte din eğitimi korunma ihtiyacı olan çocukları daha en baştan uyararak, kötülüklerle bulaşmalarını, kendine ve çevresine zarar vermesini engelleyerek onları korumuş, risk faktörlerini azaltmış, tehlike ve zarara uğramalarını önlemiş olur. Bir çocuk bir tehlikeden kendini uzak tutamaz ve zarar görürse o çocuğun iyileştirilmesi, yeniden normale döndürülmesi son derece güç ve masraflı olur. Bu noktada hem yavrularımızın hem devletimizin zarar görmemesi, acı kayıplar yaşamamamız için din eğitiminin bu rolünden faydalanmamız gerekir.

2. *Din Eğitiminin İyileştirici ve Onarıcı Rolü:* Her türlü önlemi almamıza rağmen hayatın olağan akışı içerisinde insanın başına çeşitli olumsuzluklar, travmatik olaylar, hastalıklar, kazalar gelebilir. Korunma ihtiyacı olan çocuklar, geçmiş yaşantılarının bir uzantısı olarak ya da gündelik hayatları devam ederken kendilerini bir kriz durumunun içinde bulabilirler. Bu durumda karşı karşıya geldikleri olaylarla başa çıkma, onları kabullenme, kaos ortamından kendini kurtarma, düzelmek için içindeki potansiyeli fark etme aşamasında din eğitiminin iyileştirici onarıcı rolü devreye sokulabilir. Böylece, hayatın acılarına karşı sabrederek, savaşılarak, yalnız olmadığını bilerek, din eğitiminden destek alarak kendi kendini onarma ve iyileşme sağlanabilir. Din eğitimi bu rolüyle çocuğa rehabilitasyon sürecinde içsel bir motivasyon kazandırabilir.

3. *Hayatı Sürdürmede Yardımcı Rolü:* Din eğitimi bu rolüyle korunma ihtiyacı olan çocukların normal yaşamlarını sürdürürlerken, psikolojik sağlıklarını, ahlâkî olgunluklarını, özgüven, özsaygı, özdisiplin davranışlarını artırabilir. Hayata pozitif bakarak ona tutunmalarını, bir anlam yüklemelerini, geleceğe umutla bakabilmelerini sağlayabilir. Din eğitimi bu çocuklara sunduğu yol haritasıyla Psiko-sosyal uyumlarını, toplumsallaşmalarını, kendilerini gerçekleştirmelerini kolaylaştırabilir.

Bu tespitlerden hareketle, örgün öğretimdeki akranlarından farklı özelliklere, öğrenme yaşantılarına ve referans noktalarına sahip oldukları için korunma ihtiyacı olan çocuklara yönelik ek bir özel öğretim programının hazırlanması gerekir. Bu tarz bir eğitim programına yönelik “Örgün eğitimde bu çocuklar zaten Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi görüyorlar. Bu ders onlar için yeterli değil mi” eleştirisi yapılabilir. Bizim örgün eğitim programının yetersizliğini, eksikliğini, çocukların ihtiyaçlarına cevap vermediğini ortaya koymak gibi bir iddiamız yoktur. Amacımız bu çocukların ruh sağlıklarına ve rehabilitasyon süreçlerine din eğitimi vasıtasıyla destek olmaktır. Çocuklara verilecek din eğitimi, okuldaki din eğitimini destekleyen, çocukların içinde buldukları durum göz önüne alınarak özel ve bireysel nitelikte, farklı olarak planlanmalı, çocukların gelişim özellikleri ve bireysel özellikleri göz önünde bulundurulmalıdır. Bunun için okullardakine benzer kayıtlar tutulabilir.

Buraya kadar korunma ihtiyacı olan çocukların dezavantajlı gruplar içinde yer aldığı ve onların din eğitiminin diğer bireylerden farklı olarak tasarlanması gerektiği üzerinde durduk. Bunu yaparken çocukların ilgi, ihtiyaç, tutum ve beklentilerinin göz önünde bulundurulması şarttır. Bunun için kısa bir ihtiyaç analizi yapalım. Literatür okumalarımız, kuruluşlardaki çalışmalarımız, gözlem ve tecrübelerimizin gösterdiğine göre korunmaya muhtaç çocukların en önde gelen ihtiyaçları, sevgi, güven, özgüven, şefkat, himaye edilme, koşulsuz kabul edilme, değerli hissetme, korkularından emin olma, sosyalleşme, saygı, öz saygı, öz denetim, mahremiyet bilinci, kendisi ve çevresi ile sağlıklı sınırlar koyma, hayatı anlamlandırma, mahrumiyetlerini telafi etme, kendi kendini onarma olarak sıralanabilir.

Belirlenen ihtiyaçlar doğrultusunda örgün DKAB öğretim programında yer alan öğrenme alanlarından inanç öğrenme alanı içinden Allah inancı seçilmiştir. Akabinde hedefler korunma ihtiyacı olan çocukların 1-İnanma ve yaşama özgürlüklerinin bilincine varmaları, 2-Dinî inançlarını başkalarının etkisinde kalmadan yaşamaları, 3-Dinî inancına dair kavramları doğru anlayıp kullanmaları, 4-Dinin içtenlik ve sevgi boyutunu fark ederek onun insan için vazgeçilmez bir öge olduğunu kavramaları, 5-Aklın, dinî sorumluluğun temel şartı olduğunu; dinin aklın kullanılmasını istediğini ve bilimsel bilgiyi teşvik ettiğini kavramaları, 6-Kendi inancı ile mutlu ve barışık olmaları, 7-İnancın davranışları güzelleştirmedeki olumlu etkisini kavramaları, 8-Doğru inanma, Allah'la sağlıklı iletişim kurma, hayatını anlamlandırma, aklını kullanma, sorumlu davranma gibi becerileri geliştirmesi olarak belirlenmiştir.

Belirlenen ihtiyaç ve hedefler doğrultusunda içerik oluşturulurken, korunma ihtiyacı olan çocuklar söz konusu olduğunda aşağıdaki konulara özellikle daha fazla vurgu yapılabilir. Aşağıdaki konu başlıkları düzenlenecek olan programa eklenebilir.

Öğrenme Alanı: İnanç	Ünite: Allah İnancı
Korunmaya İhtiyacı Olan Çocuklar İçin Özelleştirilmiş Öğretim Programı Konu Başlıkları	
Allah'ın koruyup kollayıcıdır.	Allah, mü'minlerin velisidir.
Allah'ın kullarına çok yakındır.	Allah her zaman kullarıyla iletişim halindedir.
Allah her an, her yerde bizimledir.	Allah kalbimizden ve aklımızdan geçen her şeyi bilir.
Allah kullarını imtihan eder.	Allah, açığa vurduklarımızı da gizlediklerimizi de bilir.
Allah, hakları zâyi etmez.	Allah, dilediğine bol, dilediğine az rızık verir.
Allah, iman edenlerin dostudur.	Allah; adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar.
Allah sabredenlerle birlikte dir.	Allah, akrabalık bağlarını korumamızı emreder.
Allah'ın rahmetinden ümit kesilmez.	Allah çok bağışlayıcı ve affedicidir.
Allah, suçlulara mühlet verir.	Allah, ana-babaya bir ömür boyu iyiliği emreder.
Allah'ı çokça zikretmeliyiz.	Allah'tan başka ilah yoktur, Allah'tan başkasına kulluk etmeyin.
Allah, her zaman doğru olmamızı ister.	Allah, her türlü kötülüğü ve ahlaksızlığı yasaklar.
Allah, her şeyi iştir.	Allah'ın doğru yola ilettikleri hidayet üzeredir.
Allah her şeyi görür.	Allah'a karşı güven ve tevekkül içinde olmak gerekir.
Allah, kulunu pişmanlık duymasın diye uyarıyor.	Allah, adaletli davranmamızı ve doğru şahitlik yapmamızı emreder.
Allah, tövbeleri kabul eder.	Allah'ın bağış ve mükâfatını kazanacak olanlar.
Allah'a şükretmek gerekir.	Allah'a verdiğimiz ahdi bozmayalım.

Seçilen konu başlıklarının korunma ihtiyacı olan çocuklara ne şekilde katkı sunacağı, nerede işlerine yarayacağı hususu kısaca açıklanacak olursa: Annesiz babasız veya kimsesiz olan korunma ihtiyacı olan çocukların bu eksikliği Allah inancı içerisindeki "Allah'ın koruyup kollayıcılığı, himaye edici olma"

sıfatı açıklanarak giderilebilir. Koca dünyada kendilerini yapayalnız hissettiklerinde Allah'ın insanı başıboş bırakmadığı, evrende bir düzen olduğu insanın yaratılışının da bu düzende bir yeri olduğu vurgulanabilir. "Allah'ın her an her yerde bizimle olması, Allah'ın kullarına çok yakın olması, Allah'ın müminlerin velisi olması" özelliği ile de desteklenebilir. Bu çocukların kendilerini yalnız, çaresiz ve kimse hissettiklerinde "Allah'ın kullarıyla sürekli iletişim halinde olduğunu" hatırlamaları istenebilir. Çocukların en büyük eksiklikleri olan sevgi ihtiyacı "Allah kullarını çok sever, Allah iman edenlerin dostudur" öğretisiyle giderilebilir. "Allah'a karşı güven ve tevekkül içinde olmak gerekir" öğretisi de çocukların güven ihtiyacının karşılanmasında etkili olabilir. Bu çocuklar eğer başlarına gelen olaylardan dolayı kızgınlık ve isyan içinde iseler "Allah kullarını imtihan eder, Allah sabredenlerle birlikte, Allah dilediğine bol, dilediğine az rızık verir, Allah hakları zâyi etmez" öğretileri ile hayatı ve buldukları durumu anlamlandırmaları sağlanabilir. Böylece hayata karşı duydukları öfke ve kin en aza indirilebilir. Bu çocukların büyük bir çoğunluğu kötü yaşam şartlarından geldiği için her an bu şartlara dönmeye, olumsuz davranış sergilemeye meyillidirler bu noktada "Allah'a verdiğimiz ahdi bozmayalım, Allah her şeyi görür, Allah her şeyi işitir, Allah her türlü kötülüğü ve ahlaksızlığı yasaklar, Allah kalbimizden ve aklımızdan geçen her şeyi bilir, Allah, açığa vurduklarımızı da gizlediklerimizi de bilir" öğretilerinden yararlanılabilir. Bu çocuklar, aynı zamanda başlarına gelen kötü olaylardan dolayı suçluluk, günahkârlık, utanç ve kirlilik hissediyor olabilirler. Bu duygularla başa çıkmalarında, "Allah, tövbeleri kabul eder, Allah'ın rahmetinden ümit kesilmez, Allah çok bağışlayıcı ve affedicidir" öğretileri kullanılabilir.

Öğrenme ve öğretme etkinlikleri aşamasında çocuklara verilecek din eğitimi, bir öğretim ya da bilgi aktarımından çok dinî-manevî rehberlik ön plana alınarak düzenlenmelidir. Öğrenme-öğretme etkinlikleri düzenlenmeden önce öğrencilerin gelişim dönemleri, bireysel farklılıklar ve onlara yaklaşım belirleme noktasında bilgi sahibi olunmalıdır. Eğitimci kendi yetenekleri, eğilimi doğrultusunda, öğretim yapacağı grubun büyüklüğü, yaş, cinsiyet, fiziki çevre, hazır bulunuşluk, içerik özelliklerini göz önüne alarak öğretim sürecinin hangi aşamalarında hangi öğretim yöntemlerini kullanacağını belirlemelidir. Düz anlatım yönteminden çok örnek olay, hikaye, tartışma, soru-cevap gibi öğrencinin aktif katılımını sağlayacak yöntemlere yer verilmelidir. Etkinlikler, öğrenen merkezli ve öğrenme sürecinde öğrenenin etkin katılımını ve karşılıklı aktif iletişimi sağlayacak şekilde düzenlenmelidir. Çalışılan grup normal öğrencilerden farklı anlama, algılama seviyesine sahip olduğu için öğrenme-öğretme yöntem ve tekniklerinde çeşitlilik dikkate alınmalıdır. Korunma ihtiyacı olan çocukların dikkat seviyeleri kolaylıkla düştüğü için onlara bir şeyler öğretirken dikkatlerini yüksek seviyede tutmak için video, internet, bilgisayar, tv gibi medya araçlarından yararlanılmalıdır. Uzun ve sıkıcı açıklamalar yerine kısa net ifadeler kullanılmalı, verilen bilgilerin günlük hayattaki karşılıkları mutlaka bulunmalıdır. Öğretim zamanları esnek olmalı, küçük gruplarla çalışılmalıdır. Programın ne kadar süreceği grubun seviyesine göre ayarlanmalıdır. Dersler uzun, sıkıcı ve sınıf ortamında olduğu gibi soğuk ve resmî bir ortamda değil, okul dışında çocukların barındıkları ev veya yurt ortamında, aile sıcaklığında, hikaye veya sohbet saati gibi planlanmalıdır.

Böyle bir programın hazırlanması öğrenenler kadar öğreticiler açısından da pek çok yönden kolaylık sağlayacaktır; ancak bu programın uygulayıcıları, alanında uzman ve korunma ihtiyacı olan çocuklarla ilgili eğitim almış kişiler olmalıdır. Bu çocuklar özel ve hassas oldukları için onlara nasıl yaklaşılması gerektiği, özellikleri, ilgi, ihtiyaç ve beklentileri öğretici tarafından iyi bilinmelidir. Öğrencilerden gelecek sorular ve fikirlere önem verilmesi ve tatmin edici açıklamaların yapılması gerekir. Sorular cevaplanırken ve açıklamalar yapılırken çocuklara karşı sabırlı, hoşgörü ve anlayışlı bir tavır sergilenmelidir. Çocukları destekleyici bir öğrenme ortamı oluşturulmalıdır. Yurt ya da evlerdeki din eğitimi, alan eğiti-

mi yanında gelişim ve öğrenme, öğretim yöntem ve teknikleri, iletişim ve rehberlik alanlarında eğitim almış öğretmenler tarafından gerçekleştirilmelidir. Bu eğitim hizmet içi eğitim aracılığı ile verilebilir. Ayrıca bu öğretmenlerin periyodik aralıklarla, zümre öğretmenleri toplantısına benzer şekilde bir araya gelerek bilgi alışverişi ve değerlendirmede bulunmaları verilen eğitimin kalitesini artırabilir.

Korunma ihtiyacı olan çocukların rehabilitasyon sürecinde din eğitiminin katkısını artırmak için gün geçtikçe popüler hale gelen hayat boyu öğrenme ve yaygın eğitim programları kapsamında geliştirilecek olan özelleştirilmiş din eğitimi programlarına uygun olarak hem öğrenenlere hem de öğreticilere yönelik eğitim materyalleri geliştirilmesi gerekebilir. Hazırlanan eğitim programı ve materyalleri dil, üslup, içerik hacmi değişikliği ve vurgusu açısından yerelleştirilebilir ve esnek olmalıdır. Böyle esnek bir program ve ona uygun eğitim materyalleri çocukların programa yakınlık duymasını, eğitimciye rahat hareket alanı, bilinenden bilinmeyene doğru ilerleme, takip edilebilirlik ve hayata aktarmada kolaylık sağlar. Bu şekilde eğitimin yakından uzağa ilkesine uygun davranılmış olur.

Bu bölümde korunma ihtiyacı olan çocukların rehabilitasyon sürecinde din eğitiminin katkısının neler olabileceğine, bu katkının etkisinin ve niteliğinin nasıl artırılacağına yer verilmiştir. Bu özel çocuklara pek çok yönden katkı sunan din eğitimi tek başına yeterli değildir. Diğer çalışmalarla birlikte destekleyici bir unsur olarak kullanılması gerektiği unutulmamalıdır. Bu konuda çalışma yapılırken rehabilitasyon sürecinin başarılı olması için bu farklı alanlardaki çalışmalar yabana atılmamalıdır. Hem çocuklar hem öğreticiler hem de bu çocuklara hizmet sunan tüm personel aynı bütünün parçaları olduklarını unutmadan birlikte hareket etmelidir. Ayrıca bu çocuklar için özelleştirilmiş eğitim programı hazırlanırken sosyal hizmet çalışanları, ilahiyatçılar ve eğitim bilimciler işbirliği içinde çalışmalıdır.

SONUÇ

Bu çalışmada korunma ihtiyacı olan çocuklar tanıtılmış ve onların rehabilitasyonunda din eğitiminin rolü tespit edilmiştir. Din eğitiminin bu süreçte, 1-Koruyucu ve Önleyici Rolü, 2-İyileştirici Onarıcı Rolü, 3-Hayatı Sürdürmede Yardımcı Rolü olmak üzere üç ana rolü belirlenmiştir. Dinî inanç ve dindarlığın ruh sağlığı ve rehabilitasyon sürecine olan olumlu etkilerinden yararlanarak korunma ihtiyacı olan çocuklar için örgün din eğitimine ek olarak yaygın din eğitimi kapsamında özelleştirilmiş din eğitimi programlarının tasarlanması bu çocukları topluma kazandırılma ve psiko-sosyal uyumlarına katkı sağlayacağı sonucuna ulaşılmıştır. Çocukların ihtiyaçları doğrultusunda özelleştirilmiş bir din öğretimi programının nasıl tasarlanabileceği üzerinde durulmuş, inanç öğrenme alanından çeşitli örnekler sunulmuştur.

Literatürde korunmaya muhtaç çocuklarla ilgili çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar genelde çocukların ihtiyaç tespitine yönelmiştir. Barınma ve yetişme ortamlarının yetersizliği, çocukların pek çok alanda gelişimsel olarak geri kaldıkları tespit ve saptamaya dayalı çokça bulgu bulunmaktadır; ancak bu ihtiyaçların nasıl karşılanacağına ve eksikliklerin ne şekilde giderileceğine yönelik çalışmaların sayısı çok azdır. Bu nedenle ihtiyaç belirleme çalışmalarından ziyade özellikle korunma ihtiyacı olan çocukların din öğretiminin nasıl tasarlanacağı yönünde çalışmalar yapılması gerekmektedir. Bu araştırmada korunma ihtiyacı olan çocuklar için özelleştirilmiş eğitim programı hazırlama niyeti olanlara bir fikir vermesi açısından bir yol haritası çizilmiştir. Din öğretiminde yer alan farklı öğrenme alanları (inanç, ibadet, ahlak, siyer vb) ile ilgili özelleştirilmiş öğretim programları tasarlanmalı ve uygulamaya konulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Acaboğa, Asiye, “*Din-Mutluluk İlişkisi*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütcü İmam Üniversitesi SBE., Kahramanmaraş 2007.
- Aydemir, Rüveyda Efdal, “*Dindarlık ve Mutluluk İlişkisi (İlk Yetişkinlik Dönemi)*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE., Samsun 2008.
- Aydın, Özlem Güler, “*Yaşamı Sürdürmede Dini İnançın Rolü*”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE., Ankara 2011.
- Baş, Mesut, “*Yetiştirme Yurdunda ve Ana-Baba Yanında Kalan Öğrencilerin Kaygı Düzeyleri*”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1990, c. 5, sayı: 5, ss. 281-288.
- Başer, Hacer, “*Çocuk Refahı Alanında Yeni Hizmet Modeli: Çocuk Evleri*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya 2013.
- Bulut, Işıl, “*Korunmaya Muhtaç Genç Kızların Ruh Sağlığına Etki Eden Psikolojik Faktörler*”, *Kriz Dergisi*, 1995, c.3, sayı: 1-2, ss. 119-128.
- CDDK, Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu, SHÇEK Genel Müdürlüğü'nün Korunmaya Muhtaç Çocuklara Yönelik Çalışmalarına İlişkin Araştırma ve Denetleme Raporu, 2003, s. 45.
- Cengil, Muammer “*Depresyonu Önlemede Dini İnançın Koruyucu Rolü*”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2003, c. 3, sayı: 2, ss. 129-152.
- Coşkunsever, Asude, “*Yetiştirme Yurdunda Kalan Ergenlerin Yaşadıkları Sorunlar ve Dini Başa Çıkma: Bursa ve Şanlıurfa Yetiştirme Yurtları Örneği*”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016, c. 25, sayı: 2, ss. 97-124.
- Çetin Hacer, Çavuşoğlu Hicran, “*Yetiştirme Yurdu ve Aileleri Yanında Yaşayan Adölesanların Benlik Saygıları ve Psikolojik Belirtilerinin Karşılaştırılması*”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 2009, c. 2, sayı: 4, ss. 137-144.
- ÇHS, *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme*, Milletler Arası Sözleşme, Resmi Gazete, 27 Ocak 1995, sayı: 22184.
- ÇKK, Çocuk Koruma Kanunu, Resmi Gazete: 15 Temmuz 2005, Sayı: 25876.
- Dağcı, Abdullah, “*Pozitif Psikoloji Bağlamında Umudun Dindarlıkla İlişkisi*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE., Konya 2014.
- Davarcı, Yasemin, “*Aile İçinde Çocuğa Yönelik Şiddetin Dindarlıkla İlişkisi*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi SBE., Adana 2015.
- Demir, Orhan, *Yetiştirme Yurdu Gençliği ve Din Eğitimi*, Düşünce Kitapevi, İstanbul 2004.
- Demirci, Emine, “*Ahlâki Olgunluk ve Dindarlık Arasındaki İlişki*”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi, SBE., Bursa 2014.
- Doğan, Mevrure, “*Duanın Psikolojik ve Psikoterapötik Etkileri*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi SBE., Bursa 1997.
- Ellison, G., Christopher, “*Religious Involvement and Subjective Well-Being*”, *Journal of Health and Social Behavior*, 1991, volume: 32, issue: 1, pp. 80-99.
- Güngör, Hacer, Çetin, “*Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumlarındaki Öğrencilerde Dini Algının Temelleri ve Dini Danışmanlık Rehberlik*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi SBE., Çorum 2012.
- Gürhan, Nermin - Üstün, Besti, “*Rehabilitasyon Hizmetleri*”, *Hemşirelik Bülteni*, 1994, c. 8, sayı: 31, ss. 46-51.
- Gürsu, Orhan, “*Ergenlik Döneminde Psikolojik Sağlık ve Dindarlık İlişkisi*”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE., Konya 2011.
- Güven, Hülya, “*Depresyon ve Dindarlık İlişkisi*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE., İstanbul 2008.
- İnce, Zuhâl - Kasapoğlu, Aytül - Sezek, Serhat, “*Korunmaya Muhtaç Kimsesiz Çocukların Devam Ettikleri Okulların Yöneticilerinin Bu Çocukların Sorunlarına ve Sorunların Çözümlerine Yönelik Mesleki Donanımları*”, *Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2014, sayı: 39, ss. 97-119.
- Kalaycı, Hakkı, “*Yetiştirme Yurtlarındaki Çocuklarda Sosyal Dışlanma Riski (Tokat ve Turhal Örneği)*”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi SBE., Sakarya 2007.
- Kandemir, Fatih, “*Umudun İyimsenlik ve Dindarlık İlişkisi*”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE., Erzurum 2016.
- Karslı, Necmi, “*Öfke Kontrolü ve Dindarlık İlişkisi (Erzurum Örneği)*”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE., Erzurum 2011.
- KAY, Koruyucu Aile Yönetmeliği, Yayınlandığı Resmi Gazete, Tarih: 14 Aralık 2012 Cuma, Sayı: 28497.
- Kızılgeçit, Muhammed, “*Yalnızlık Umutsuzluk ve Dindarlık İlişkisi*”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, SBE., Erzurum 2011.
- Kırtar, Nurten, *Dini İnanç İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi (Üniversiteli Gençlerde Umutsuzluk Psikolojisi ve Din Üzerine Bir Araştırma)*, Kriter Yay., İstanbul 2012.
- Koç, Mustafa, “*Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileri*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi SBE., Bursa 2002.
- Kozan, Leyla, “*Korunmaya Muhtaç Çocukların Din Eğitimi*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi SBE., Elazığ 2012.
- Kumaz, Mahmut, “*İlk Yetişkinlerde Dini Yönelim-Mutluluk İlişkisi*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi SBE., Isparta 2015.
- Melek, Ali, “*Çocuk Yuvaları ve Yetiştirme Yurtlarında Din Hizmetleri*”, *Sosyal Açılımlı Din Hizmetleri, Diyanet İşleri Başkanlığı IV. Din Şurası, 12-16 Ekim*, Ankara 2009, ss. 391-399.
- Mokrosch, Reinhold, “*Luther mi yoksa Papa mı? Protestan ya da Katolik Din Eğitimi mi ya da*”
- Doktrinler Arası İş Birliğine Dayanan Bir Din Eğitimi mi? Alman Bakış Açısından Ana Hatları”, *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar (28-30 Mart 2001)*, MEB Yay., Ankara 2003, ss. 549-560.
- Oruç, Cemil, “*Din Eğitiminin Hedefleri*”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, c. 13, sayı: 1, ss. 259-269.
- Özdemir, Saadetin, *Korunmaya Muhtaç Gençlerin Din Öğretimi İhtiyaçları*, Fakülte Kitapevi Yay., Isparta 2002.
- , “*Sosyal Hizmetlerde Çocuk ve Gençlerin Eğitim Hakları Bağlamında Din Eğitimi*”, 1. *Sosyal Hizmetler Şurası*, Ankara 2004, ss. 309-317.
- , “*Dini Sosyal Hizmetlerin Temelleri*” *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, sayı: 25, ss. 125-138.
- Paşlı, Cemil, “*Yetiştirme Yurdu Gençliği ve Din Eğitimi*”, *Sosyal Açılımlı Din Hizmetleri, Diyanet İşleri Başkanlığı IV. Din Şurası (12-16 Ekim)*, Ankara 2009, ss. 271-287.
- Sevindik, Durmuş, “*Orta Yaş Dönemi Bireylerde Dindarlık-Mutluluk İlişkisi: Denizli Örneği*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniv. SBE., Isparta 2015.
- Seyyar, Ali, “*Sosyal Hizmet ve Sosyal Pedagoji Odaklı Din Eğitimi Nasıl Olmalıdır? (Sosyal İlahiyat Mesleğinin Eğitimi)*”, *Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu*, Ankara 2012.
- SHK, Sosyal Hizmetler Kanunu, Resmi Gazete: 27 Mayıs 1983, sayı: 18059.
- Şahin, Adem, “*Yetiştirme Yurtlarındaki Gençlerin Dinî duyu, Düşünce, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE., Konya 1993.
- Şengül, Fatma, *Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE., İstanbul 2007.
- Teker, Soner, “*Korunmaya ve Bakıma Muhtaç Çocukların Din Eğitimi ve Manevi Bakım Hizmetine Yönelik Görüşleri*”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2015, c. 17, sayı: 66, ss. 167-193.
- TMK, Türk Medeni Kanunu, Resmi Gazete: 8 Aralık 2001, sayı: 24607.

Tokur, Behlül, "Stres-Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE., Erzurum 2011.

Üstün, Elif - Akman, Berrin, "Korunmaya Muhtaç Çocukların Benlik Algısının İncelenmesi", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2002, sayı: 23, ss. 229-233.

Yaparel, Recep, "Yirmi-Kırk Yaşlar Arası Kişilerde Dini Hayat ile Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma,

(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE., Ankara 1987.

-----, "Depresyon ve Dini İnançlar ile Tabiatüstü Nedensel Yüklemeler Arasındaki İlişkiler", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, 1994, sayı: 8, ss. 275-299.

Yapıcı, Asım, *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*, Karahan Kitapevi, Adana 2012.

Yavuz, Adem, "18-25 Yaş Üniversite Gençliğinde Dini İnanç ve Umutsuzluk İlişkisi (Sakarya Üniversitesi Örneği)", (Yayın-

lanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi SBE., Sakarya 2009.

Yiğit, Yasin, "Yatılı Öğrencilerin Dini-Ahlaki Tutumları ve Din Eğitimi: Gürün 80.Yıl Yatılı Bölge Ortaokulu Örneği", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi SBE., Sivas 2014.

<https://www.kilavuzbilgi.com/korunmaya-ihiyaci-olan-cocuklar-ve-yapilan-calismalar> (30.06.2018)

<https://www.denkbilgi.com/rehabilitasyon-hizmetlerinde-amac-nedir.html> (26.05.2018)